Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 11 (9386) | Воскресенье, январь 13 | 1974 чыл | 1925 чылдан үндезилеттинген | Өртээ 2 кеп.

Шаңналдарны тывыскан

Январь 11-де Москвага литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле 1973 чылда РСФСР-ниң Күрүне шаңналдарын тывыскан.

Дипломнарны болгаш хүндүлүг демдектерни лауреаттарга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. С. Соломенцев тывыскан. СЭКП Төп Комитединиң, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден ол шаңнатканнарга изиг байыр чедиргеш, оларга чаа-чаа чогаадыкчы чедиишкиннерни күзээн.

Эрткен 1973 чыл совет улустуң маадырлыг чыл демдеглелдеринге шалыпчы ажылдың чылы, үре-түңнелдиг улуг ажылдың чылы болган деп, М. С. Соломенцев демдеглээн. СЭКП ТК-ның декабрь (1973 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазында, СЭКП Төп Комитединиң партияга, совет улуска Кыйгырыында совет кижилерниң күш-ажылчы улуг эрес-маадырлыг чоруун бедик-биле үнелеп көрүп турар.

РСФСР-ниң 1973 чылда лауреаттары СЭКП Төп Комитединге оларның чогаадыкчы ажыл-ижиң бедик-биле үнелээни дээш чүректиң ханызындан өөрүп четтиргеннер.

(СЭТА).

КЫЗЫЛДА БОЛГАШ РАЙОННАРДА

Улам сорук кирген

Кызылдың хоочун бүдүрүлгези—алгы заводунуң ажыл-ишчилери тоску беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында планныг онаалдазын хуусаа бетинде күүсеткеш, оон ажыр 95 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген.

Алгы заводу 72 муң эжеш хөм, 69 муң эжеш кидис идиктерни 1974 чылда бүдүрери улус ажыл-агыйының планында көрдүнген. Ону күүседири-биле цехтер, бригадалар аразында социалистиг чарыш улам калбарган. СЭКП ТК-ның партияга болгаш совет улуска Кыйгырыын коллектив кежигүннери таныжкаш, улам соруктуг ажылдаарын хүлээнген.

Беш чылдың тодарадыкчы чылының баштайгы он хонуунда завод 33 муң рубльдиң продукциязын сайгарар тургаш, 48 муң рубль чедирип, чедиишкинниг ажылдап турар.

Т. ХЕРТЕК.

Шалыпчы ажылдап эгелээн

«Тыва көдээ тудуг» трестиң Сарыг-Септе № 958 көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның тудугжулары эрткен чылын боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээн. Колонна 1.360 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылып, бердинген онаалдазын 113,8 хуу күүсеткен. Боттарының күжү-биле кылыр ажылдарның даалгазын 113 хуу боттандырган.

Коллектив ажыглалга киирзе чогуур объектилерниң шуптузун дужааган. Ылаңгыя чурттаалга бажыңнарын тударының планын 142 хуу күүсеткен азы 3058 дөрбелчин метр чурттаалга шөлү ажыглалга кирген. Ол ышкаш бирээзи чүс баш бода мал кирер ийи кажааны пландан ажыр туткан.

Коллективтиң бригадаларының аразында социалистиг чарышты дээштиг организастап, ооң түңнелин ай, квартал санында үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап-мактаарын чаңчыл болдурган. Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чоруктар-биле демиселди күштелдирип, тудугжуларның кижизидилгезинче кичээнгейни салган бис. Оон түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү мурнуку чылдан 24 хуу бедээн.

Иван Калбашев, Василий Копенев, Николай Худорошков оларның удурткан тудугжу бригадалары социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп, бердинген онаалданы үргүлчү ажыр күүседип келгеннер.

СЭКП Төп Комитединиң партияга болгаш совет улуска Кыйгырыын таныжкаш, тоску беш чылдың тодарадыкчы—1974 чылында улам эки ажылдаарын шиитпирлээш, бригада бүрүзү бедиткен хүлээлгелерни алган. Чаа чылдың баштайгы хүннеринден эгелээш сөглээн сөзүн амыдыралга боттандырары-биле шалыпчы ажылдап кирипкеннер. Көдээ тудугжулар «Кызыл тук» совхозта хой кажааларын, «Бурунгаар», «Ленинчи орук» совхозтарда болгаш өске-даа ажыл-агыйларда чурттаалга бажыңнарының тудуун кылып турарлар.

1974 чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседиринге бистиң тудугжуларывыс бүзүреңдиг.

Г. СЕНЧУРОВ,
мехколоннаның начальниги.

СЭКП ТК-да, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде, ВЦСПС-те база ВЛКСМ ТК-да

1974 ЧЫЛДА ЧЕР БОЛГАШ МАЛ АЖЫЛЫНЫҢ ПРОДУКТУЛАРЫН БҮДҮРЕРИН БОЛГАШ БЕЛЕТКЭЭРИН КӨВҮДЕДИРИ ДЭЭШ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫЖЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тарааны база чер болгаш мал ажылының өске-даа продуктуларын бүдүрерин база белеткээрин көвүдедирин дээш көдээниң ишчилериниң 1973 чылда Бүгү-эвилел социалистиг чарыжы СЭКП-ниң XXIV съездизиниң көдээ ажыл-агыйны улам хөгжүдер, ооң ажыктыг чоруун улгаттырар талазы-биле салган сорулгаларын чедиишкинниг боттандырары дээш, беш чылдың үшкү, шиитпирлиг чылының даалгаларын долдур болгаш ажыр күүседири дээш калбак шимчээшкинче шилчээнин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК улуг сеткил ханымышкын-биле демдеглеп тур. Ол чарыш массалыы-биле, ажыл-херекти чогаадыкчы ёзу-биле көөр, эртемниң, мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин бүдүрүлгеге идепкейлиг ажыглаары-биле онзаланчак боол, эки түңнелдерлиг доозулган. Чуртка тарааларның болгаш хөвеңниң рекордчу дүжүдүн алган, оларны саларының күрүне планы ажыр күүсеттинген. Чигир свёклазын, тарымал тоорукту, картофельди болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа культураларын, а ол ышкаш мал ажылының продуктуларын бүдүрери база белеткээри көвүдээн.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының чедиишкиннери дээрге күрүнениң экономиктиг күчү-шыдалын быжыглаарынга, совет улустуң чаагай чоруун бедидеринге улуг салыышкын болур. Ол чедиишкиннерни көдээ ажыл-агыйны бүгү хемчег-биле интенсификастаарынче угланыышкынның чайгылыш чокка боттандырганының ачызында чедип алган болгаш колхозчуларның, совхозтар ажылдакчыларының, специалистерниң, а ол ышкаш хоорайларның база үлетпүр төптериниң ажылчы чоннарының кызымаккай күш-ажылының түңнели болган. Ол болза партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының, совет база көдээ ажыл-агый органнарының организакчы, политиктиг улуг ажылының түңнели-дир.

СЭКП ТК-ның декабрь (1973 ч.) Пленумунуң чугулдуг деп көргени база ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының бадылааны 1974 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планында көдээ ажыл-агыйны бедик темп-биле хөгжүдерин көрүп турар. Бо чылын 1973 чылда чедип алган чедиишкиннерни чүгле быжыглаар эвес, харын-даа улам улгаттырары эргежок чугула бооп турар.

1973 чылдың түңнелдеринге болгаш беш чылдың дөрткү, тодарадыкчы чылының сорулгаларынга холбаштыр СЭКП Төп Комитединиң партияга болгаш совет улуска Кыйгырыын көдээ ажыл-агый ишчилери изиг-биле деткээннер. Ол Кыйгырыгга харыы кылдыр мурнакчы колхозчулар болгаш совхозтар ажылчыннары чаа-чаа улуг сорулгаларны салып турар. Күш-ажылчы коллективтерде көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиң улам интенсификастаарының, чер болгаш мал ажылының культуразын бедидериниң, черни, чемишчидилгелерни, техниканы болгаш өске-даа материалдыг курлавырларны эки ажыглаарының талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, оларны херек кырында боттандырып турар. Тарылга шөлдериниң тургузуун сайзыраңгайжыдып, тараа шөлүн калбартырының аргаларын дилеп тып, мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирер, часкы хову ажылдарынга үлегерлиг белеткенир талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар.

Ажылчы чоннарның эгелээшкинин чугулдуг деп, деткиишаан, СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның доктаадыры болза:

Чер болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткээрин улгаттырар талазы-биле 1974 чылда берген онаалдаларны долдур болгаш ажыр күүседир дээш күчүлүг шимчээшкин болур Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжын улам хөгжүдерин улуг ужурлуг деп санавышаан, эвилелдешкен республикаларның компартияларының Төп Комитеттери, партияның крайкомнары, обкомнары, окружкомнары, хооркомнары болгаш райкомнары, ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстволары, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, ажылчы чоннар депутаттарының край, область, округ, хоорай болгаш район Советтериниң күүседикчи комитеттери, партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары көдээ ажыл-агыйның бүгү ажылдакчыларын чарышка хаара тудар талазы-биле политиктиг база организакчы ажылды калбартыр, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бүгү хемчеглер-биле бедидеринче, бар курлавырларны улам долу ажыглаарынче, чер болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүреринге чарыгдалдарны кампаарынче оларның кичээнгейин угландырар ужурлуг.

Социалистиг чарышка кол чүүл болза тараа болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн база ниити чыылдазын улгаттырары, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин улам өстүрери, колхоз, совхоз, район, округ, область, край, республика бүрүзү бүгү көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле пландарын база социалистиг хүлээлгелерин хажык чокка күүседири болгаш ажыр күүседири, бүдүрүлгениң экономиктиг көргүзүглерин экижидери болур ужурлуг.

Бүдүрүлгезин өстүреринге, тараа, хөвең, чигир свёклазы, картофель, ногаа, кат-чимис, виноград, шай бүрүзү, үстүг культуралар, эът, сүт, чуурга, дүк болгаш мал, чер ажылының өске-даа продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле улус ажыл-агый пландарын база социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн бедидеринге, малдарны чем-биле хандырарынга, малдың болгаш куштуң баш санын база продуктулуун улгаттырарынга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүреринге, продукцияның бот-үнезин чигедиринге болгаш ооң шынарын экижидеринге эң бедик көргүзүглерни чедип алган эвилелдешкен болгаш автономнуг республикалар, крайлар, областар, национал округтар, районнар, а ол ышкаш колхозтарның, совхозтарның, ажыл-агыйлар аразының болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелериниң, салбырларының, участоктарының, бригадаларының, фермаларының база звеноларының коллективтери көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының тиилекчилери кылдыр санаттынар дээрзин доктаадыр.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин болгаш күрүнеге саларын улам көвүдедир талазы-биле Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчилери — районнарны, национал округтарны, колхозтарны, совхозтарны болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелерин шаңнаары-биле СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның 930 шилчиир Кызыл туктарын дипломнар болгаш акша шаңналдары-биле кады тургузар, оларның аразында:

— районнарга болгаш национал округтарга — 230 шилчиир Кызыл туктарны 5-тен 15 муң чедир рубль түңнүг акша шаңналдары-биле кады;

— колхозтарга, совхозтарга, ажыл-агыйлар аразының болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга база ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң системазынга хамааржыр эртем-шинчилел албан черлеринге — 686, ССРЭ-ниң Аъш-чем үлетпүрүнүң министерствозунуң системазынга — 12, ССРЭ-ниң Эът болгаш сүт үлетпүрүнүң министерствозунуң системазынга —2 кызыл туктарны акша шаңналдары-биле кады.

Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчилери болган — Союзсельхозтехниканың, ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң, ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ыяш ажыл-агыйының Күрүне комитединиң бүдүрүлге коллективтерин болгаш организацияларын шаңнаарынга СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның 42 шилчиир Кызыл туктарын дипломнар болгаш акша шаңналдары-биле кады тургузар, оларның аразында: Союзсельхозтехникага — 12, ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунга — 10, ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунга —14, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ыяш ажыл-агыйының Күрүне комитединге — 6 кызыл туктарны.

ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу, ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу, ССРЭ-ниң Аъш-чем үлетпүрүнүң министерствозу, Союзсельхозтехника, ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозу, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ыяш ажыл-агыйының Күрүне комитеди, ол ышкаш боттарының системазында көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлгелери бар министерстволар болгаш ведомстволар министерстволарның болгаш ведомстволарның база профэвилелдериниң ТК-ларының Кызыл туктарын доктааттынган чурум ёзугаар тургузар болгаш социалистиг чарыштың тиилекчилери бүдүрүлге коллективтерин болгаш организацияларын шаңнаары-биле материалдыг шаңнал-мактаалдың хемчеглерин тодарадыр.

Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрериниң ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң (көдээ ажыл-агый продукциязындан өске чүүлдер бүдүрүп турар бүдүрүлгелерге), ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң, ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунуң, Союзсельхозтехниканың, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ыяш ажыл-агыйының Күрүне комитединиң бүдүрүлге коллективтеринге болгаш организацияларынга министерстволарның болгаш ведомстволарның база профэвилелдер ТК-ларының шилчиир Кызыл туктарын тывсырының кварталдар аайы-биле азы чартык чылда доктааттынган чурумун хевээр арттырар.

Бо доктаалды ёзугаар Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрерин болгаш СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир кызыл туктарын колхозтарга, совхозтарга болгаш өске-даа бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга, районнарга, национал округтарга тывсырын чыл түңнелин барымдаалап тывсыр.

Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжын калбаа-биле хөгжүдер база республикага, крайга, областка, районга мурнакчы дуржулганы, эртемниң чедиишкиннерин нептередир талазы-биле эң дээре түңнелдерин чедип алган болгаш аңаа үндезилээш, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн, мал ажылының продуктулуг чоруун дыка бедиткен, күш-ажылдың чарыгдалдарын эвээжедип, продукцияның бот-үнезин чигедип, шынарын экижиткен салбырлар, участоктар, бригадалар, звенолар болгаш мал фермаларының коллективтерин, чарышка шылгараан тракторист-машинистерни, комбайнерлерни, чолаачыларны, сүттүг болгаш эъттиг мал ажылының, хаван болгаш куш фермаларының ажылдакчыларын, хойжу бригадаларны, хөвеңчилерни, картофель өстүрүкчүлерин, ногаажыларны, садчыларны, виноградчыларны, шай, лён өстүрүкчүлерин база ол ышкаш кол мергежилдиң өске-даа ажылдакчыларын шаңнап-мактаар сорулга-биле министерстволарның (ведомстволарның) болгаш профэвилелдериниң ТК-ларының Хүндүлел дипломнарын тургузар.

Хүндүлел диплом-биле шаңнаткан бүдүрүлге адырларының коллективтеринге база чарыштың мергежилдер талазы-биле тиилекчилеринге ат салган тураскаал белектерни тывсыр.

Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга бүдүрүлге талазы-биле бедик көргүзүглерни чедип алган колхозчуларны, совхозтар ажылчыннарын, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң инженер-техниктиг ажылдакчыларын болгаш албан-хаакчыларын «1974 чылдың социалистиг чарыжының тиилекчизи» деп, чаңгыс аай бүгү-эвилел демдээ-биле шаңнаарын доктаадыр. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң беш чылдың онаалдаларын хуусаа бетинде күүседипкен мурнакчыларынга ат салган тураскаалдыг белекти тывыспышаан, «Тоску беш чылдың шалыпчызы» деп демдек-биле шаңнаар. Бо айыттынган демдек-биле шаңнаар дугайында шиитпирни чогуур министерство (ведомство) болгаш профэвилелдер ТК-зы хүлээп алыр.

ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезинге Бүгү-эвилелдиң Хүндүлел самбыразын тургузар, аңаа тоску беш чылда бүдүрүлге талазы-биле эң бедик көргүзүглерни чедип алган колхозтар, совхозтар коллективтерин, районнар аразының болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын кирер. Ол коллективтерниң ажылының дуржулгазын калбаа-биле көргүзерин болгаш пропагандалаарын ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгези организастаар.

Кызыл туктар-биле шаңнаткан национал округтарга, районнарга, колхозтарга, ажыл-агыйлар аразының бүдүрүлгелеринге, эртем-шинчилел институттарынга акша шаңналдарын күрүне бюджединиң акша-хөреңгилериниң күсели-биле, а совхозтарга болгаш күрүнениң өске-даа бүдүрүлгелеринге база организацияларынга шаңналдарны — арыг орулгаларының азы пландан ажыр камналганың күсели-биле төлеп бээр. Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга тиилекчилерни — фермаларның, бригадаларның, звеноларның коллективтерин болгаш бүдүрүлгениң мурнакчыларын ат салган тураскаал белектери-биле шаңнаарын Күрүне бюджединиң акша-хөреңгилериниң күсели-биле боттандырар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1953 чылдың апрель 11-деги № 1002 доктаалын ёзугаар бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылдакчыларынга шаңналдарны төлээри-биле шалың төлевириниң ниити фондузунуң 0,05-тен 0,1 хуузу чедир хемчээлге акша-хөреңгилерни амгы беш чылдың төнчүзүнге чедир улгаттырарын министерстволарга чөпшээрээр.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партияның крайкомнарынга болгаш обкомнарынга, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, крайкүүскомнарга болгаш облкүүскомнарга чөпшээрээри болза:

— Тоску беш чылдың онаалдаларын күүседкен болгаш 1974 чылдың пландарын ажыр күүседкен колхозтарны, совхозтарны болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин база организацияларын орденнер-биле шаңнаар кылдыр киирерин;

— 1974 чылдың дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн болгаш ниитиниң мал ажылының продуктулуун өстүреринге, улус ажыл-агый пландарын болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге эң эки түңнелдерни чедип ап, күш-ажылчы эрес-маадыр чоруктуң үлегер-чижээн көргүскен колхозчуларны, совхозтарның, транспорт, белеткел база көдээ ажыл-агыйның өске-даа күрүне бүдүрүлгелериниң ажылчыннарын болгаш албан-хаакчыларын ССРЭ-ниң орденнери база медальдары-биле шаңнаар кылдыр киирерин.

Социалистиг чарыштың тиилекчилериниң — колхозтарның, совхозтарның, ажыл-агыйлар аразының болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң база организацияларының, а ол ышкаш эртем-шинчилел албан черлериниң мурнакчы дуржулгазын өөренип көөрүн, нептередириниң тодаргай программазын 1974—1975 чылдар дургузунда ажылдап кылырын болгаш боттандырарын ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунга, ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунга, Союзсельхозтехникага, ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунга дагзыр. Эртемниң болгаш мурнакчы практиканың чедиишкиннерин, эң чаа технологияларны болгаш күш-ажылдың амгы үе аргаларын көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге улам идепкейлиг нептередир сорулга-биле мурнакчы дуржулганы калбаа-биле пропагандалаарын хандырар, бүдүрүлге коллективтериниң эртем албан черлери-биле дем каттыштырылгазын калбартып, быжыглаар.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары, партияның крайкомнары, обкомнары, хооркомнары, райкомнары, төп болгаш чер-чер солуннарының база журналдарының, радио дамчыдылгазының болгаш телевидениениң редакциялары көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының канчаар чорупп турарын калбаа-биле чырыдарын хандырар, чер, мал ажылынга болгаш өске-даа адырларга бүдүрүлгечи бедик көргүзүглерни чедип ап, техниканы билдилиг ажыглап, продукцияның чаңгыс чижек хемчээлинге күш-ажылдың болгаш материалдыг хөреңгилерниң чарыгдалдарын эвээжеткен мурнакчыларның, чаартыкчыларның дуржулгазын бүгү талалыг көргүзер апаар. Чогаадыкчы сорулгаларны шиитпирлээрде эртем-техниктиг депшилгениң болгаш көдээ ажыл-агыйны интенсификастаарының организакчылары, технологтары, нептередикчилери болур специалистерниң ролюн улам долу көргүзер. Көдээде партия эге организацияларының ажылының эки дуржулгазын, массаларның политиктиг кижизидилгезинге, коллектив бүрүзүнүң, көдээниң ажыл-ишчи бүрүзүнүң алдынган социалистиг хүлээлгелерин күүседирин хандырарынга оларның кол ролюн пропагандалаар.

* * *

Тарааны, хөвеңни, чигир свёклазын, картофельди, ногааларны, эътти, сүттү, чуургаларны база чер болгаш мал ажылының өске-даа продукциязын бүдүрерин болгаш күрүнеге саларын көвүдедир дээш, тоску беш чылдың онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарышты көдээ ажыл-агыйның ажылдакчылары 1974 чылда улам калбак нептередир дээрзинге СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

Бүрүн деткээн

Таңды районда «Коммунизмниң херели» колхозтуң актив хуралынга СЭКП ТК-ның партияга, совет улуска Кыйгырыының дугайын колхоз даргазы И. П. Козлов допчузу-биле таныштырып, чүве чугаалаан.

Кыйгырыгны бүгү колхозчу актив, ооң иштинде инженер-техниктиг ажылдакчылар, фермаларның эргелекчилери болгаш бригадирлер изиг-биле деткээннер.

Үш хойжу бригадаларның төлээлекчилери ол хуралга олурушкан болгаш санал бергеннер.

Кыйгырыгны таныжкан соонда тараажылар шөлдерге өдек тегериниче улам организастыг ажылдап кирген.

М. СААЯ.

Тываның геология экспедициязында бодунуң ажылынга бедик мергежилдиг, үр чылда ажылдаан специалистер эвээш эвес. Оларның бирээзи — Вера Васильевна Петухова «Эң тергиин химик» деп хүндүлүг атты алган. Ол — геология ажылының лабораториязынга эрткен чылдың социалистиг чарыжынга бирги черни ээлээн — чыл планын 124,6 хуу күүсеткен.

Бодунуң ынак ажылынга он тос чыл болган Вера Васильевнаны лабораторияның аныяк ажылдакчылары хүндүлеп, ооң арга-сүмезин бо-ла алган турарлар.

ЧУРУКТА: В. В. Петухова.

Г. СИРОТИННИҢ фотозу.

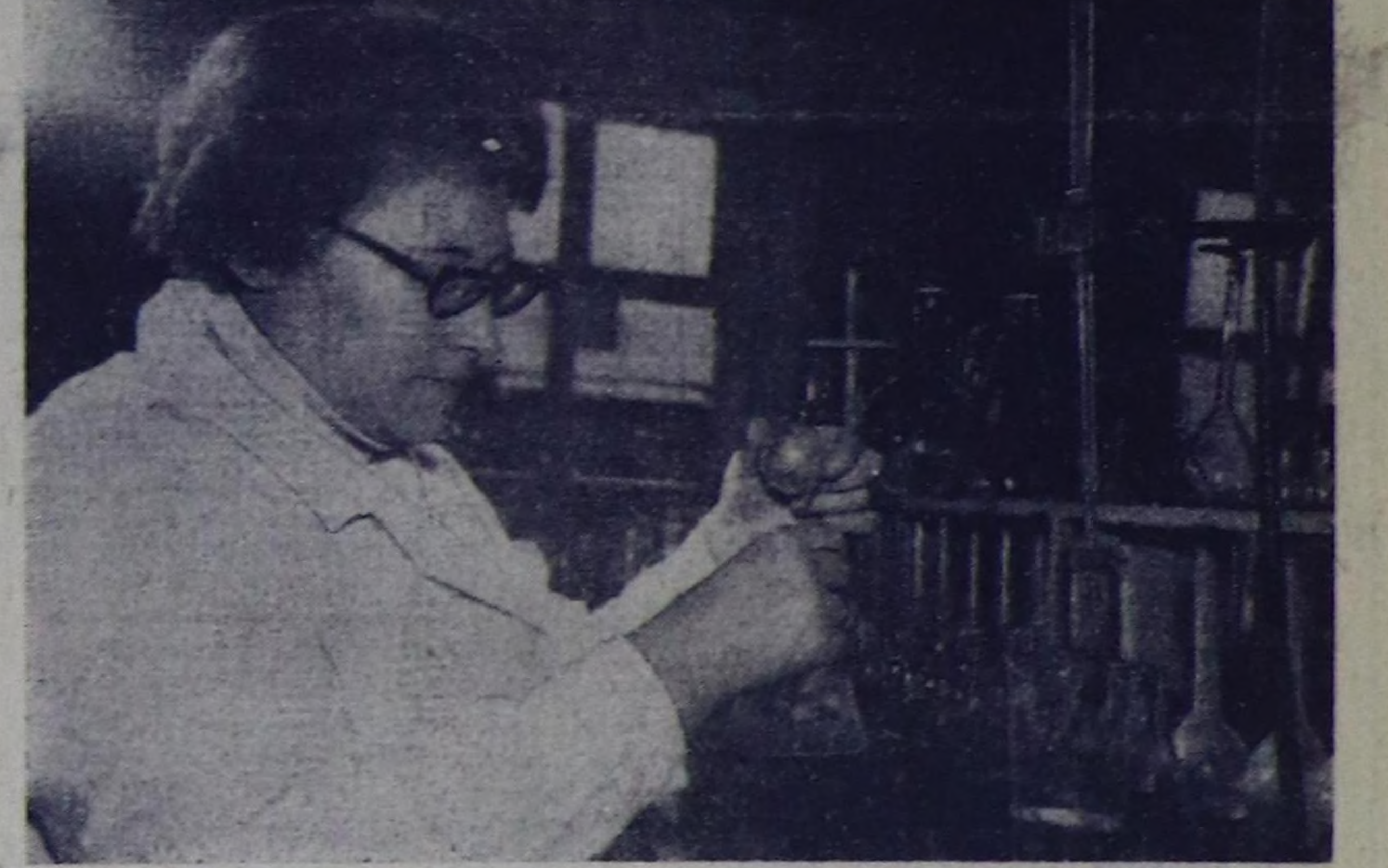

Тыва—Хакасия

Тыва АССР-ниң болгаш Хакас автономнуг областың 1973 чылда социалистиг чарыжының түңнелдери

	Тыва АССР		Хакасия	
	1973 чылдың планын күүсеткени хуу-биле	1972 чылга удур 1973 чылда хуузу	1973 чылдың планын күүсеткени хуу-биле	1972 чылга удур 1973 чылда хуузу
Үлетпүр				
Продукцияны сайгарганы	104,2	105,1	103,0	115,0
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү	102,9	105,5	102,0	111,0
Тудуг				
Бүгү үнер дөстер талазы-биле капитал салыышкыны	89,3	99,4	102,0	97,6
Ниити кылыр ажылдарның хемчээли	98,1	102,7	102,0	107,6
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү	98,7	105,5	97,0	105,0
Транспорт				
Ниити ажыглалдың транспорту-биле чүък сөөртүрү (тонна-километр-биле)	106,4	115,0	100,8	104,2
Амыдырал хандырылгазы				
Чоннуң амыдырал-хандырылгазынга ачы-дуза чедирери	117,7	119,3	102,8	115,3
Ооң иштинде көдээ черлерге	106,1	133,6	104,6	125,6
Садыг				
Үүрмектеп садар бараан саарылгазы	101,6	105,0	100,4	105,8
Көдээ ажыл-агый продуктуларын садары (планда немелде-биле)				
Тараа	70,8	64,2	63,0	59,0
Картофель	—	—	85,0	—
Ногаалар	—	—	104,0	—
Эът	101,6	107,2	111,0	109,4
Сүт	109,1	108,0	103,0	104,0
Чуургалар	—	—	113,0	111,0
Дүк	96,6	98,2	104,0	105,0
Мал ажылының продуктулуу				
Бир инектен сагган сүт (кг)	1714	106,0	2286	98,0
Чыл планынга удур сагганы хуу-биле	101,9	—	99,0	—
Бир дагаадан алган чуурга (саны)	197	112,6	222	108,0
Чыл планынга удур хуу-биле	115,9	—	104,0	—
Хонукта немелде деңзи (кг)				
Мыйыстыг бода мал	283	100,7	380	97,9
Хаваннар	100	103,1	111	94,1
Хойлар	38	100,0	43	102,3
Тараа культураларының ортумак дүжүдү (центнер-биле)	8,3	67,5	12,3	82,0
Бир хойдан кырган дүк (кг)	2,02	93,1	3,6	100,0

БИСТИҢ КҮЖҮВҮС—НАЙЫРАЛДА

ЧЕДИИШКИНИВИС ҮНДЕЗИНИ

- ● Он чыл дургузунда рудниктиң күчүзү 4 катап улгаткан.
- ● 1964 чылда 1,5 млн. тонна руданы каскан болза, 1973 чылда барык 6 млн. тоннаны фабрикаже чоруткан.
- ● Ол-ла үениң дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 5 ажыг катап өскен.
- ● 1964 чылда бир ажылчын айда 136 рубльди ажылдап ап турган болза, ол ам 223 рубль четкен.
- ● Рудникте бүгү ажылдар механизастаттынган.
- ● 1975 чылда рудниктиң күчүзү амгызындан ийи катап улгадыр.

Чүгле Тывада эвес, а бүгү чуртта улуг бүдүрүлгелерниң бирээзи «Тыва даг-дүгү» комбинат ажыглалга кирип, ажылдап эгелээнден бээр бо чылын 10 чыл болур. Ооң чамдык бүдүрүлге участоктары боттарының он чыл болган оюн демдеглеп эрттиргеннер. Чижээлээрге, электри станциязының, рудниктиң болгаш өске-даа участоктарның коллективтери чаа чылдың мурнуу чарыында ажыглалга киирген үезинден бээр кылган ажыл-ижин түңнеп, бүдүрүлгениң ажыктыг чорууун бедидер талазы-биле моон соңгаар кылыр ажылдарын планнап алган.

Он чыл шоолуг эвес үе. Ынчалзажок бо кыска хуусааның дургузунда, эртем-техниканың чедиишкиннериниң ачызында, хөгжүлдениң шапкын бурунгаарлаашкыны кайгамчык-ла болган. Ону бистиң комбинаттың нийти ажылындан-даа, бөдүүн ажылдакчыларның амыдырал-чуртталгазындан-даа көрүп болур.

Он чыл дургузунда комбинаттың турар чери безин чаартынып өскерилген. Хөй каът чуртталга бажыңнарлыг, имир дүжерге, асфальтылыг кудумчулары кызыл, ногаан, көк өңнүг сайгылгааннар-биле чырый бээр дөрт кудумчуларлыг Ак-Довурак хоорай чаптылып калбарган, ийиги ээлчегиниң корпузунуң тудуу бедип үнген. Руда алыр бедик даглар куржангылар аайы-биле чавызап бады келген, а чамдык карьерлер эге баштай турганындан 100 метр ажыр ханылап баткан. Аңаа ажылдап турган бичии машиналарны бир удаа 27 тонна руданы чүдүрүп алыр КРАЗ-тар, БелАЗ-тар солаан. Чер үттээр хол маскалыг станоктарның орнунда автомат башкарылгалыг станоктар ажылдап турар.

Бо дээрге бүдүрүлгеде болган нийти чаартылгалар-дыр. А кол-ла чүүл — бо бүгүнү боттандырып, чааткан кижилер болур. Оларның эртем-билии өзүп, амыдырал-чуртталгазы экижип чаартынган. Аңаа хамаарыштыр чамдык чижектерни көргүзүп болур.

1964 чылда мынаа рудникке 260 кижи ажылдап турду. Оларның хөй кезии, 80 ажыг хуузу, кочалдар тудуп алгаш, руданы хол-биле чыып турдулар. Ам бисте 223 ажылчын бар, оларның чүгле 17-зи дузалаар ажылдарны хол-биле кылып турар. Рудникте бүгү ажылдарның долузу-биле механизастаттынганы бүдүрүлгениң ажыктыг чорууун бедидеринге дыка-ла улуг салдарлыг болган.

1964 чылга деңнээрге, рудникте күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 5 ажыг катап өскен. Руда казар, чүдүрер болгаш сөөртүр эрги техниканы бедик бүдүрүкчүлүг амгы үениң болбаазырангай техниказы-биле солааны, чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның мерген угааны күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткен болгаш даг массазының тывыжын арбыдаткан. 1964 чылда ниитизи-биле 1 млн. 484 муң тонна даг массазы кастынган болза, 1973 чылда барык 6 млн. тонна руданы даг-дүгү болбаазырадыр фабрикаже чоруткан. Моон алгаш көөрге, рудниктиң бүдүрүлге күчүзү эрткен он чылдың дургузунда дөрт катап өскен-дир. Продукция бүдүрериниң нийти хемчээлиниң өскени-биле чергелештир ажылчыннарның ажыл төлевири база-ла бедээн. 1964 чылда ажылчын бүрүзү айда ортумаа-биле 136 рубльди ажылдап ап турган болза, ам 223 рубльди ап турар.

Бо бүгү дээрге улуг найыралдың ачызы, рудникте ажылдап турар хөй нацияларның төлээлекчилери, бөдүүн ажылчыннарның кылып бүдүрген улуг үүле-ижи, чедип алган чедиишкиннери-дир. Совет күрүнезиниң, чонунуң эрге-ажыы дээш, эрес-шудургу ажылдап чоруур, өске сөөк деп ылгал билбес, чаңгыс иениң оолдары дег, эп-найыралдыг ажылчыннарывыс бедик мергежилдиг, харын-даа тускай эртемниг специалистер апарган. Оларның чамдыктарының аттарын маңаа адап көргүзээли. Салчак Сенди, Борис Юртаев, Михаил Фоменко, Виталий Бондарь рудникти ажытканындан бээр мында ажылдап турарлар. Олар хол-биле руда казып турдулар. Ам оларның кайызы-даа механизатор, экскаваторщиктиң мергежилин шиңгээдип алган, хүүрек, кускун-хаай-биле руда каспайн, техниканы башкарып турарлар. Рудниктиң хоочуну Василий Струков — чер үттээр болбаазырангай станоктуң башкарыкчызы, кежээки техникумнуң дыңнакчызы.

Бо коллектив бистиң караавыска-ла тургустунуп, быжыгып келди. Бергелер-даа тургулаан. Удуртукчулар удаа-дараа солуп, кижилер бот-боттарынга чаңчыгып чадап, күш-ажылдың сагылга-чурумун-даа үрээр чүүлдер турду.

Ам байдал шуут өскерилген. Рудник бедик мергежилдиг ажылчыннарлыг, ёзулуг быжыккан коллектив апарган. Ында партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-нийти организациялары кандыг-даа айтырыгны чогумчалыг шиитпирлеп турар апарган.

Бүдүрүлгениң ажыктыг чорууун өстүрериниң айтырыглары-биле чергелештир ажылчыннарның профессионалдыг болгаш нийти билиин бедиреринин, оларның эстетиктиг кижизидилгезиниң дугайында айтырыгларны партия болгаш хөй-нийти организациялары доктаамал чугаалажып көрүп, ээлгээн хемчеглерни боттандырып турар. Рудниктиң кызыл-булуңу масса-политиктиг ажылдың, спортчу оюннарның төвү апарган. Аңаа теннис болгаш шыдыраның маргылдааларын эрттирип турар бис. Дагжыларның хоккей болгаш футбол командылары район маргылдааларынга каш удаа бирги черни алган.

Бистиң дагжыларывыс хоорайның культура албан черлериниң тудуунга, чаагайжыдылга ажылынга база-ла идепкейлиг киржип турарлар. Культура ордузунуң, уруглар садының тудуунга каш удаа кириштивис. Шефтеп турарывыс уруглар сады-биле харылзаавыс быжыг. Чоокта чаа оларның-биле кады хоорайның чурттакчыларынга концерт көргүстүвүс.

Найыралдыг, күш-ажылчы коллективтиң дугайын доңчулап чугаалаарга, мындыг-дыр. Он чыл мурнунда хол-биле руда дажы казып, руда чыып турган кижилерниң ёзулуг бедик мергежилдиг ажылчыннар апарганының дугайын база бир чижектен көрүп болур. Бистиң хоочуннарывыс — руда тепсикчилери В. Андрощук, В. Крашенников, И. Варламов, В. Бондарь, М. Фоменко, С. Салчак, Н. Силич, О. Чимит-оол, чер үттекчилери В. Ступков, Д. Мокур-оол, компрессоржу В. Зырянова болгаш оон-даа өскелер чүгле рудникте эвес, Ак-Довурак хоорайда ат-сураглыг мурнакчылар апарган. Байырлалдар хүннеринде орден, медальдарын кадапкан кээрлер бисте база-ла хөй. Чижээлээрге, О. Шевер-оол, Х. Шурту Күш-ажылчы Кызыл Тук орденнер-биле, Д. Васин Хүндүлелдиң демдээ орден-биле шаңнатканнар. Медальдар-биле шаңнаткан кижилерни он-ону-биле адап болур.

Коллективтиң мурнунда улуг сорулгалар салдынган: комбинаттың беш чылды хуусаа бетинде боттандырар дээн хүлээлгезиниң күүселдезин хандырар дээш, бо чылын 55 муң тонна, 1975 чылда 80 муң тонна бедик шынарлыг даг-дүгүн бүдүреринге четчир руданы белеткээр ужурлуг бис. СЭКП ТК-ның партияга, бүгү совет улуска Кыйгырыы-биле таныжып тура, бистиң дагжыларывыс комбинаттың ийиги ээлчээниң ажыттынарынга бүгү талалыг белеткелдиг ужуражыр деп хүлээлгени ап турарлар.

Н. ДОЛМАТОВА,
геолог, рудникте партия организациязының секретары.

ЧҮС-ЧҮС ЧЫЛДАР АЖЫЛДЫР

Коминиң чери. Ооң делгемнери кезээ мөңгеде эривес черлерни таварты Соңгу чүкче чаптылып чоруй барган. Хаанның чазактың дүжүметтери шаанда ону «ээн куруг оран», «кагдынган», «шимчээр чүве чок чер» деп турганнар. Ынчалзажок революция соонда ол «кагдынган чер» Советтер чуртунуң Европа кезээниң чөөн-барыын талазында эң чугула үлетпүр-индустриалдыг оран болу берген.

Коми Автономнуг Совет Социалистиг Республика амгы үеде кандыг апарганының дугайында СЭКП Коми обкомунуң бирги секретары Иван МОРОЗОВТУҢ чүүлүн моон адаанда парлап турар.

Шаандагы хаанның Россияга эң хожудаңгай национал кыдыг-кызыгаар турган ол оран чүгле ленинчи партияның, коммунистерниң аажок улуг күженишкиннериниң ачызында хөгжүп сайзыраар арганы алган. Коми Октябрь революциязынга чедир шөлүлгениң чери болуп, ооң үндезин чурттакчыларын үлетпүр ээлери, садыгжылар болгаш ламалар кедергей мөлчүп турган.

Соңгу чүктүң байлактарын шинчилеп тывары Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында-ла эгелээн. Советтерниң аныяк республиказы бүгү күштерни мөөңнээш, иштики контрреволюцияның болгаш даштыкы интервентилерниң калчаалыг шавар-халдаашкыннарын ойтур шаап, хамааты дайыны чоруп турда-ла, Ленин Коминиң байлактыг черин ажыглап, шиңгээдириниң дугайын бодап турган. Ооң бойдус байлаан ажыглаарының перспективаларын ажылдап кылыры-биле Владимир Ильич боже тускай экспедицияны чоруткан. Ынчангаш бо черден нефтини база хөмүр-дашты тыпкан. Ынчалзажок ол үеде Комиге черниң бойдус байлактарын ажыглаар ажылче кирер аргажок турган. Ынчаарга ол айтырыг ам бүрүн шиитпирлеттинген.

Печораның чавызаараштарында калагалаттынган төттүнмес курлавырларлыг кокстуг хөмүр-даш Соңгу чүктүң ёзулуг эртинези болу берген. Шаанда «ээн куруг», «кагдынган» оран деп санадып турган черден амгы үеде 1913 чылда барык-ла бүгү Россияга тып турган хире хөмүр-дашты, а харын-даа оон хөй нефтини тып үндүрүп турар апарган. Сөөлгү чылдарда республикага үлетпүрнүң чаа адыры — газ индустриязы тургускан. Вуктыл—Коминиң билир эвээш кижилерге эвес, харын бүгү чуртка сураглыг апарган. Мында аажок хөй бойдус газын тыпкан. Көстүп көрбээн кыска хуусаада «Соңгу чүктүң херели» деп күчүлүг газ дамчыдар хоорза шугумун туткан. Оон-биле чурттуң төвүнче чыл дургузунда 16 миллиард дөрбелчин метр «ак-көк отту» дамчыдып берип турар.

Кокстуг болгаш энергетиктиг хөмүр-даш, нефть база нефть продуктулары, тудуг ыяжы болгаш дилиг материалдары, ыяш чонгузунуң плиталары, бойдус газы база терминтиг хөө, керамзит болгаш цемент, целлюлоза база саазын, түдүп белеткээн бажыңнар, мебельдер, ыяш волокно плиталары база булгаарлар болгаш өске-даа хөй продукцияны амгы индустриалдыг Коми республика берип турар.

Амгы үеде республикада ажылдап турар кижилерниң барык-ла 70 хуузу үлетпүрде хаара туттунганын демдеглээри солун. Чоннуң кижи санынга онаашыр хөмүр-даш, электроэнергия, нефть, газ бүдүрериниң талазы-биле республика чуртта бирги черлерниң бирээзин ээлеп турар. Шаанда ооң үндезин чурттакчылары чүгле иви азыраар база аңнап билир чораан болза, ам чүс-чүс ажылчын мергежилдерниң тыптып келгени республиканың индустриализациязының дугайын, аңаа болган аажок улуг социал чаартылгаларның дугайын тодаргай чугаалап турар-дыр.

Коми АССР-ден продукцияны эвилелдешкен бүгү республикалар, даштыкы 18 күрүне ап турар. Оон-биле чергелештир Совет Эвилелиниң бүгү булуңнарындан амгы үениң эң чаа дериг-херекселдери, автомашиналар, түдүгнүң күчүлүг техниказы, металл кезер станоктар, моторлар, чоннуң хереглел бараанннары болгаш өске-даа продукция үзүк-соксаал чок биске кээп турар.

Коми республиканың хөгжүлдези аажок улуг перспективалыг. Ооң бойдус байлаан шиңгээдип алыры дүргени-биле уламчылап турар. Ынчаарга ооң чамдык кезии, ылаңгыя арга-ыяш, социалистиг экономиканың интеграциязынга ажыглаттынып турар. Социалистиг интеграцияның мырыңай чаа хевири Коми АССР-ге тыптып келгени кайгамчык. Беш чыл бурунгаар ыяш белеткээр болгар бүдүрүлгелерни тургузар дугайында керээге ат салган. Ол чылдарда Мезень хемниң оргуларынга Усогорск, Благоево болгаш Междуреченск деп, чаагайжыды туттунган үш суурну тургускан, а олар-биле кожа ыяш белеткээр ажыл-агыйлар бар. Оларның үжү ам ажылдап турар. Дөрт дугаар бүдүрүлгениң тургузарының белеткел ажылдары чоруп турар. Ыяш ужурарының, оларны белеткээриниң бүгү чорудулгазын бүрүн механизастаан. Ол нарын дериглерни тургузар база шиңгээдип алыр талазы-биле болгар ыяш белеткелчилеринге бистиң совет тускай эртемниглеривис дузалашкан. Олар болгар бүдүрүлгелерни техника, материалдар, төлевилел документилер-биле хандырып, болгар өңнүктерге боттарының дуржулгазын дамчыдып берип, техниктиг чөвүлекчилер болуп турар. Бүдүрүлгелерниң административтиг болгаш техниктиг удуртулгазын бүрүнү-биле боттандырып турар.

Кады ажылдажылганың шак ындыг хевири улуг ажыктыг болганын дуржулга көргүскен. Ыяш белеткээр болгар бүдүрүлгелерниң күжү улгадып турар. 1973 чылда-ла олар 1 миллион 600 муң дөрбелчин метр бирги чергениң тудуг ыяжын белеткээн. Коми АССР-ден кыска хуусааның дургузунда Болгария Улус Республиказже 1 миллион 300 муң дөрбелчин метр ыяшты чоруткан, акы-дуңма ол чурттуң улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге эргежок чугула ыяшты белеткээриниң хемчээли ам-даа өзер.

ССРЭ-ге аажок кыска хуусаада боттандырган культура революциязы республиканың индустриалдыг хөгжүлдезинге идиглиг болган. Революция мурнунда Россияның хожудаңгай национал кыдыг-кызыгаар өске черлеринге ышкаш, Коминиң чону база-ла үжүк-бижик билбес чораан. Ынчан Коминиң улузун самдарлар деп адап чораан. Революция мурнундагы депшилгелиг публицист Засодимскийниң сөстери-биле алырга, олар «бедик культура» дугайын бодаар хамаан чок, «аштап өлбес дээш, даарта чуну кылза эки дээрзин бодаар» ужурлуг чорааннар.

Ам Коми АССР Россия Федерациязында чону эң-не эртем-билиглиг автономнуг республикаларның бирээзи болу берген. Маңаа чижек кылдыр муң кижиге онаашыр 686 кижи дээди болгаш ортумак эртемниг боон турар дээрзин чугаалаарга-ла четчир. Ол болза РСФСР-де ортумаа-биле алырга, дыка бедик көргүзүг-дүр. Коми националдыг кижилерниң аразындан дээди болгаш тускай ортумак эртем чедип ап турар кижилерниң саны чыл келген тудум-на өзүп турар.

Эртемниң 18 албан черлеринде болгаш дээди өөредилге черлериниң кафедраларында муң ажыг эртем ажылдакчылары, ооң иштинде эртемнерниң 250 хире докторлары болгаш кандидаттары ажылдап турар. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Коми филиалының эртемденнериниң угрофин дыл, экономика болгаш биология талазы-биле ажылдарын бистиң чуртувуста болгаш даштыкыда бедик-биле үнелеп турар.

Республикада дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң системазы калбарган. Үндезин национал кижилер чурттуң дээди өөредилге черлеринге конкурс чокка кирер чиигелдени Совет чазак тыпсып турар. Республикада университет, башкы институду, Ленинградтың дээди өөредилге черлериниң — даг институдунуң болгаш ыяш техниктиг академиязының филиалдары бар. Ол ышкаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Коми АССР-де филиалы эртем чадалыг, эң бедик мергежилдиг кадрларны белеткеп турар.

Коми АССР-де ылаңгыя кадык камгалалы аажок калбарган. Он муң чурттакчы чоңга онаашыр эмчилерниң санының талазы-биле бистиң республика бедик хөгжүлделиг капиталистиг чурттарны, ооң иштинде Швецияны, ГФР-ни, АКШ-ты, Англияны ажыг эрткен.

Совет эрге-чагырганың чылдарында национал уран чүүлдү болгаш чечен чогаалды үндезилеп тургускан. Коми чогаалчыларының номнарын ам ССРЭ-ниң өске улустарының дылдарында очулдургулаан. Сыктывкарның опера болгаш балет театрында тус черниң композиторларының операларын көргүзүп турар, национал балетти тургускан.

Республикада үш телевидение студиязы ажылдап, Коми болгаш орус дылдарга дамчыдылгаларны кылып турар. Чоннуң үштүң ийиден хөй кезии Төп телевидениениң болгаш Интервидениениң дамчыдылгаларын доктаамал көөр аргалыг боон турар.

Коми АССР-ниң амыдыралындан мээн чугаалаан бүгү чүүлдерим Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың могаг чок сагыш салыышкынының, ленинчи национал политиканың ачызында бистиң чуртувуска национал айтырыгны шиитпирлээниниң дугайын тодаргай бадыткап турар бир чижек болур.

И. МОРОЗОВ,
СЭКП Коми обкомунуң бирги секретары.
(ПМА).

Найыралдың заводу

Бистиң калбак-делгем Төрээн чуртувустуң кайызынга-даа улуг-улуг бүдүрүлге черлерин совет кижилериниң демниг, найыралдыг кады ажылдажылгазы-биле тудуп турар. Кривой-Рогтуң В. И. Ленин аттыг металлургия заводунуң тос дугаар, эң-не улуг домна суугузун хуусаазындан дыка эрте, бо чылдың июнь 15-те түдүп, бүгү-ле технологтуг дериг-херекселдерин эптеп, доозар дээш ажыл бо хүннерде кидин түлүк.

Ол домна суугузу ында эңне улуг — 5000 кубометр хемчээлдиг болур. Ону Уралмаш заводтуң коллективиниң шиитпирлээниниң ёзугаар хуусаазындан эрте ажыглалга киирген турар. Ону амыдыралга боттандырары-биле заводтуң коллективинге найыралдың дүрүмүн ёзугаар чурттуң чүс ажыг янзы-бүрү заводтары, төлевилел организациялары дузалажып, чүүл-бүрү дериг-херекселдерни кылып, олче соксаал чокка чорудуп берип турар.

(СЭТА-ның корр.).
СВЕРДЛОВСК.

ДЕМНИГ БӨЛҮК

Тываның кадаа ажыл-агый техникумунуң янзы-бүрү салбырларында болгаш курстарында 22 бөлүктер бар. Оларның аразында эң эки өөредилге, үлегерлиг сагылга-чурум дээш чарыш чоруп турар. Сөөлгү үеде түңнел үндүрген санында-ла агрономия салбырының III курузу (бөлүктүң удуртукчу башкызы Т. Охотникова, даргазы Н. Пахорукова) эң дээрелерниң бирээзи болуп шылгарап турар.

Ол бөлүк чүгле өөредилгеге эвес, харын хөй-нииитиниң кандыг-даа ажылдарынга, ылаңгыя техникумнуң бот-тывынгыр уран чүүлүнге, организастыг, идепкейлиг киржип турар. Олар чоокта чаа шилип алган тускай эртеминиң талазы-биле конференция-даа эрттирди, суббота санында тематиктиг кежээлерни-даа организастап келди.

Бөлүктүң мындыг чедиишкиннериниң «чажыды» — ында тыва, орус, украин националдыг оолдар, уругларның эптиг, демниинде, бот-боттарынга дузалажып, деткижип турарында. Ол бөлүктүң сургуулдары чүгле кичээлдер үезинде эвес, харын общежитиеге-даа, оюн-тоглаа-даа үезинде, ниитиге ажыктыг күш-ажылга-даа даады кады чоруп турарын көөрге, өөрүнчүг. Ындыг найыралдыг болганда, бүгү херек бүдүп турбайн канчаар.

Г. БАЛАБАНОВ,
техникумнуң өөредилге эргелекчизи.

Магнитогорск хоорайда педагогика институдун эрткен чылын доосказн Людмила Бортниченко биле Ольга Орешкина Чадааның № 1 ортумак школазында даштыкы дыл башкылап эгелээн. Баштайгы чылда ажылдап турар аныяк кижилер национал школаның өөреникчилеринге үшкү дылды өөредир, башкылаашкынның аргаларын сайзырангайжыдар дээш кызымак ажылдап келген. Ол-ла школада каш чыл мурнунда Абаканның педагогика институдунуң даштыкы дылдар факультедин доосказн Елизавета Шактар бодунуң өөрүнге — аныяк башкыларга арга-сүмени үргүлчү кадып турар.

ЧУРУКТА: Л. Бортниченко, О. Орешкина, Е. Шактар оларның дараазында кичээлдерге белеткенип турары.

Г. СИРОТИНИНИҢ фотозу.

АКЫ-ДУҢМА РЕСПУБЛИКАЛАРДА

АРМЕНИЯ

«Арменсельхозтехниканың» районнар каттыжышкыннарының чанында ажыттынган техниктиг өөредилгениң бөлгүмнеринде болгаш школаларында 15 муң аныяк колхозчулар, совхозтар ажылчыннары өөренип кирипкеннер. Малчыннар, механизаторлар, ховужулар боттарының мергежилин бедидип, эртемниң болгаш көдээ ажыл-агыйның мурнакчы дуржулгазының чедиишкиннери-биле таныжар.

ГРУЗИЯ

Хоорай чоок-кавызының Гардабан районунда чылыткылыг черлер — парниктерниң часкы ажыл мурнундагы белеткели кидин түлүк чоруп турар. Ында республиканың бээр бүгү ногаа продукциязының дөрткү кезиин өстүрүп турар. Он-он муң рамаларны чаарткан, үрезин олуртур довуракты солаан.

УКРАИНА

Киевте музыка херекселдериниң делгелгези ажыттынган. Ында эрте-бурунгу шагның кобзазындан эгелээш, амгы үениң бандуразынга чедир делгээн.

Ында оон ыңай Х чүс чылда Киевке тывылган лиралар, тулуптай сойган өшкү кежиинден кылган үрер хөгжүм болгаш хаалын тозу-биле шып каан трембита, улуг стол хевирлиг гусли-даа бар. Чижеглеп санаарга, оларның кайызын-даа бир чүс, чүс бежен чыл мурнунда кылган.

КАЗАХСТАН

Казахстанның найысылалында тургустунган «Алматы аүндери» («Алма-Атаның аялгалары») деп профессионал ансамбльдиң программазында казах улустуң онзаланчак хевирлиг ыры-шоору кирип турар. Олар мурнунда чүгле акыннарның — ырлажы-чогаалчыларның билир чүүлдери боон турган. Ол чаа коллектив казах улустуң эрте-бурун шагдан бээр туруп келген ыры-хөгжүм уран чүүлү-биле дыңнакчыларны таныштырар.

(СЭТА).

Гвардейжилерниң дайынчы өг-бүлезинге

Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун хүннеринде тыва улус бодунуң эң эки оолдарын—эки турачыларны фронтуже аъткарган. Олар Морозов аттыг 8-ки гвардейжи аъттыг шериг дивизиязының 31-ги гвардейжи полугунуң составынга турган.

Ол дивизияның төөгүзүнүң арыннары, дайынчыларны шаңналга киирген материалдар морозовчу-гвардейжилерниң, оларның аразында ырак Саян ындындан келген эки турачыларның Ровно хоорайны хостаар дээш тулчуушкуннарга эрес-маадырлыг чорууун тодаргай херечилеп турар.

Ровнонуң бетинге маадыр гвардейжилер дыка хөй чурттакчылыг черлерни хосташкан. Ылангыя Деражно суур дээш тулчуушкуннарга улуг лейтенант С. Моңгуштуң командылаан взводу онза шылгараан. Ынчан тыва эки турачылар Х. Ахмеджановтуң эскадрону-биле кожа бурунгаарлап орган. Дайзынның оңгузунга чоокшулап чорда, С. Моңгушка ок дээпкен. Взвод командириниң дузалакчызы улуг сержант Х. Калбак дайынчыларны атакаже көдүрген болгаш олар үзүк чокка боолавышаан, бурунгаарлапкан. Кожалары-биле демин кадып, эки турачылар Деражнонуң соңгу талазындан эжелекчилерни үндүр сывырган.

Ровно хоорайны хостаарынга гвардейжилер дидим болгаш шиитпирлиг хөделген. 8-ки аъттыг шериг дивизиязының политкилдизиниң үндүрген № 23 хуудузунда мындыг сөстер бар: «...катап шавар халдаашкынга акы-дуңма тыва эскадрон алдарлыы-биле шылгараан... Ол эскадроннуң казактары, сержантылары, офицерлери «ура» дижип алгырышпышаан, хоорайже чаза тавары кирген, аъттарындан дүжүп, шуут-ла хөме маңнажып, ланчылар, автоматтар болгаш пулеметтар-биле дайзыннарны узуткап чораан...»

Тыва эскадроннуң парторгу улуг лейтенант М. Байыскылан дайынчыларны атакаже коргуш чогу-биле көдүрүп, хуу үлегерин көргүскен. Немец окка аар балыглатса-даа, тулчуушкундан чүгле командириниң дужаалы-биле үнген.

Улуг лейтенат О. Оолактың взводу ынчаӊ дайзынның 65 солдаттарын, офицерлерин чок кылбышаан, хоорайже баштай киргеннерниң бирээзи болган.

Лейтенант М. Доржунуң взводу дайзынның ийи күштүг халдаашкынын ойтур шапкаш, Ровнонуң демир-орук станциязын хамыкты баштай ээлеп апкан.

Улуг лейтенант С. Бурзекейниң пулеметчулар взводу эскадроннуң шавар халдаашкынын мергежилдии-биле деткээн. Кудумчу тулчуушкуннарының үезинде ол взвод дүш-куурлуг черге баргаш, аар пулеметтарының одун дүрген таарыштырып, дайзынның шериглерин база пулеметтарын узуткаан.

Хол пулемётчузу М. Шет өөрүнүң мурнунга чоруп, фашистерни хөме боолап бар чораан, а К. Кара-Сал бодунуң пулемёту-биле 30 дайзынны узуткап, хоорайның мурнуу талазынга эки турачыларның бурунгаарлаарынга идиг берген. А пулемётчу Түметей Оюн дайзынның от туружун чок кылбышаан, бежен ажыг гитлержилерни узуткаан.

Ровно дээш тулчуушкуннарга взводун мергежилдиг командылап, дидим чорууну көргүскен дээш, Х. Калбак Ада-чурттуң дайынының ордениниң I чергези-биле шаңнаткан.

Улуг сержант Х. Дөңгүр-Кызыл кайгамчык маадырлыг болган. Демир-орук станциязының чоогунга дайзын ийи аар пулемёт тургускаш, эскадроннуң оруун дуглай берген. Командириниң дужаалын ёзугаар, Х. Дөңгүр-Кызыл пулемётту сөөртпүшаан, чаашкын дег октарның аразы-биле аваангыр үнгеп чораш, дайзынның пулемётчуларынга чоокшулап, чаңгыс адышкын-биле чок кылган. Ооң сөөлүнде, 1944 чылдың февраль 11-де, Сурмичи суур дээш тулчуушкунга Х. Дөңгүр-Кызыл база катап шылгараан. Ынчан ол дайзынның солдаттарынга бүзээлеткеш, сөөлгү огунга, гранатазынга чедир тулушкан. Ооң өлген чериниң чанынга 18 фашистерниң сектери, 2 чиик пулемёт болгаш 14 ланчызы чыткан. Х. Дөңгүр-Кызылды (өлгениниң соонда) Ада-чурттуң дайынының ордениниң I чергези-биле шаңнаан.

Эки турачы Х. Чудурук дайзыннарның артындан кедеп келгеш, хенертен от ажыдып, тарадыр сывырып, дидими-биле хөделген. Ол база орден-биле шаңнаткан.

Хөй-хөй эки турачылар эжелекчилерге удур демиселге эрес-маадырлыы-биле шылгарап үнген. Эскадрон Ровно дээш тулчуушкуннарга 250 ажыг гитлержилерни чок кылып, 68 солдаттарны болгаш офицерлерни тудуп алган, 7 чүък машиназын узуткап, янзы-бүрү херекселдер шыгжаан дөрт складты эжелеп алган. Эскадронну мергежилдиг командылааны база хууда эрес-дидим чорууу дээш, оон командири Т. Кечил-оол Кызыл Тук орден-биле шаңнаткан.

Ровнону хостааныдан бээр үжен чылдар эрткен. Ынчаарга морозовчу-гвардейжилерниң найыралдыг өг-бүлезинге кирип, маадырлыг тулчуп чораан тыва эки турачыларның алдарлыг херектери кажан-даа онуп, читпес.

П. ФИЛИППОВ,
курлавырда полковник.

Депутат. Ооң ажыл-херэ

ЧААГАЙ СЕТКИЛДИГ КИЖИ

Кызыл хоорайның хамааты байдалдың актыларының бижидилге бюрозу. Оон хүн бүрүде үнген, кирген кижилер үзүктелбес. Аңаа неделяның кайы-даа хүнүнде ээлчег манаан улус эмгежок турар. Бо удаада чон база арбын болду. Мен база көвей улус аразынга ээлчег манап туруп алдым.

Шуптувустуң караавыс стол артында чүве бижип орган кижиже угланган. Ол улгады берген херээжен кижинин чаагында сыгыглар бар, ынчалза-даа сергек, шоваа карактарлыг, шимчээшкин бүрүзү эрестиг көстүр болду.

Кызылдың ХБАБ бюрозунуң эргелекчизи Антонина Степановна Тихонова хүн бүрү чай-чапсар чок ажылдап, хамаатыларны эвилең-ээлдек хүлээп ап турар.

Ээлчээм-даа келди. Эргелекчиниң столунуң чанынга чеде бердим.

— Аянам төрүттүнгеш, ай чедип бар чор. Херечилел кылдыртып алыр дээш келдим — деп,келген херээмниң ужурун айыткадым.

Антонина Степанова кыстыг болганым дээш байыр чедирди. Столунуң иштинден көк карттыг бичии ном уштуп эккелди. Кандыг доктаал-саавырны номчуурун ол ирги деп бодадым. Ындыг эвес, а кижилер аттары бижээн ном болду. Аяна деп атты оон тып-ла алды ышкаш. Паспорттарны алгаш, уруумнуң херечилелин долдура берди.

— Силерниң ажылыңарның онзагай байдалы чүл, Антонина Степановна?—деп, чай аразында айтырыг салдым.

— Хамааты байдалдың актыларының хамык-ла бижидилгелерин кылып турар бис. Ол документилерниң ужур-дузазының дугайында хамаатыларга ыяап-ла тайылбырлаары база хүлээлгевис — дээш, кылып орган ажылынче ол шымны берди.

Даштындан көөрге шыңгыы, чугаакыр эвес-даа болза, оон сагыш-сеткилиниң ажык, бөдүүн, чаагайын эскердим.

Төрүттүнгениниң, өг-бүле тутканының, уруг-дарыг азырап алганының, чарылганының дугайында херечилелдерни келген хамаатыларга ол кылып бээр. Ажылынга мергежээни илдең. Чай-шөлээн чок ажылдап орза-даа, документ бүрүзүн шуптузун шыы чараштыр бижип каан болур.

Антонина Степановна чүгле бо буянныг ишке чээрби ажыг чыл ажылдаан.

Чоннуң хүндүткелин кызымак күш-ажыл-биле чедип алыр болгай. Антонина Степановна ышкаш ак сеткилдиг бөдүүн кижилерни чон кезээде хүндүлээр. Ону Кызыл хоорай Советиниң депутадынга сонгааны анаа таварылга эвес.

ЧУРУКТА: А. С. ТИХОНОВА.

Д. САЛЧАК.

А. МОНГУШТУҢ фотозу.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ВАРШАВА. Польшага улусчу эрге-чагырга тургустунары билек, Совет Эвилелиниң шынчы өңнүктериниң авангардынга Польша-совет найырал нийтилелиниң кежигүннери болгаш активчилери чоруп келген. Амгы үеде ол дээрге улусчу Польшада эң массалыг хөй-нийти организацияларының бирээзи болу берген. Оон хүрээлени улам өскен. Хоорайларда болгаш суурларда оон барык 55 муң эге организациялары, школаларда 22 муң бөлгүмнери бар. Күш-ажылчы коллективтер ол нийтилелдиң бөлүк кежигүннери болуп кирип турар.

ССРЭ-ниң болгаш социалистиг дем каттыштырылганың тайбың политиказының чедиишкиннерин улам ынай калбаа-биле пропагандалаарын нийтилел бо чылын кол сорулгазы кылдыр салган. Польшаның болгаш Совет Эвилелиниң политиктиг чаңгыс эвиниң айтырыгларынче, улусчу Польшаны тургузарынга польша-совет акы-дуңма найыралдың ужур-дузазын, а ол ышкаш чуртка социализмни тургузарының херээнге польша-совет кады ажылдажылганың ролюн тайылбырлаарынче улуг кичээңгейни салыр. Бо калбак кампанияны Польша-совет найырал нийтилелиниң IX съездизинге чедир чорудар. Ол съезд күзүн болур. Аңаа нийтилелдиң чорулуп келген ажылын түңнээш, оон ажыл-чорудулгазының чаа программазын тодарадыр.

БЕРЛИН. Одербрюкке — ГДР биле ССРЭ-ниң аразынга чүък сөөртүрүнүң чугула пунктузу болуп турар. ССРЭ-де КамАЗ-ка болгаш өске-даа улуг-улуг тудугларга херегләэр дериг-херекселдер сөөрткен поездилерниң хөй кезии эрткен чылын ол станцияны таварып эрткен. Эйзенхюттенштадта «Ост» металлургия комбинадынга болбаазырадыр руда, кокс болгаш автомобиль, станоктар база үлетпүрнүң өске-даа дерилгелерин сөөрткен поездилер бо станцияга хүннүң-не Совет Эвилелинден кээп турар.

Чүък сөөртүрүнүң бо аргыжылга оруу бо чылын улам калбарар.

БУХАРЕСТ. Констанцта далай портунуң тудугжуларының коллективи бо чылдың эң улуг тудугларының бирээзи болур 232 метр узун дурттуг судноларн доктаар черниң тудуунче эгелеп кирипкеннер. Аңаа хөй муң тонна чүъктүг суднолар чүдүртүнүп, дужуртүнер.

Водолазтарның дузазы-биле бирээзи-ле 100 тонна аар дензилиг алагаштарны тургускан.

(СЭТА).

КУБА ДХМ-НИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ГАВАНА. (СЭТА). Кубаның даштыкы херектер министерствозу куба-америк харылзаалар дугайында медеглел кылган. Бо айтырыг талазы-биле Кубаның Революстуг чазааның туружун Кубаның Компартиязының Төп Комитединиң Бирги секретары, Революстуг чазактың премьер-министри Фидель Кастро чаңгыс эвес удаа чугаалап турганын ук медеглелде айыткан. АКШ-тың чазаа боду Куба-биле дипломаттыг харылзаазын үскен болганда, «Кубаның чазаанда ону катап тургузарынче баштайгы базымны кылыр чылдагаан чок» дээрзин медеглелде сагындырган. Бо айтырыглар талазы-биле кандыг-даа санал-оналды солчуп эгелээр деп, америк чазак шиитпирлээр үеде, Кубаны бүзээлээрин баш удур соксаткан турар ужурлуг деп медеглелде оон ынай чугаалап турар. Куба оон өске байдалга чугаалажыышкыннарны кылырынга чөпшээрешпес-даа. Оон-биле кады америк тала Латин Американың чурттарының хамаарышпас херектеринге доот болгаш доора-даа чаржалажырындан ойталаарынга белениин база илереткен турар ужурлуг.

«Латин Америкага чагырыкчы болур рольду АКШ-тың бодунга алганын төөгүнүң амгы үезинде узуткаан турар ужурлуг» деп, премьер-министр Фидель Кастронуң чугаалааның медеглелде айыткан.

Ийи таланың кандыг-даа чугаалажыышкыннарының колла чүүлү Гуантанамода шериг-далай баазазындан АКШ-тың үнүп чоруурунуң дугайында айтырыг болур ужурлуг деп ол медеглелде айыткан. Чүге дээрге Куба бодунуң ол национал девискээриндеи ойталаваан болгаш ойталавас-даа.

«Дайын авантюралары буурап дүжер»

ПАРИЖ. (СЭТА). Ийи мурнуу-вьетнам төлээлекчилерниң аразында Сель-сен-клуда боол турар консультациязында Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның делегациязының төлээлекчизи Мурнуу Вьетнамда дүшкүүрлүг чорук дээш база ол чугаалажыышкыннарга чедимче чок чорук дээш харысалга АКШ-тың чазаанга болгаш сайгончу эрге-чагыргага долузу-биле онаажып турарын ында нептереткен медеглелинде демдеглээн.

Вьетнам талазы-биле дугуржулгага ат салган үеден бээр АКШ дыка хөй санныг самолёттарны, танкыларны, өске-даа хевирниң боо-чепсээн болгаш ок-чемзээн Мурнуу Вьетнамга ужур-дүрүм чокка берген деп ол демдеглээн. Сайгончу эрге-чагыргага америк чазак амдаа дыка улуг хемчээлдиг шериг дузаламчызын база бээр деп турар.

Вьетнам улус, Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазаа болгаш Вьетнам Демократтыг Республиканың чазаа-даа Вьетнам талазы-биле Париж дугуржулгазын база июнь 13-те кады кылган дыннадыгны шыңгыы сагыырынче угланган политиканы чайгылыш чокка чорудуп турар. Олар АКШ биле сайгончу эрге-чагырга база-ла ындыг болурун негеп турар. Мурнуу Вьетнамда сайгончу эрге-чагырганың кандыг-даа чаа шериг авантюразы чайлаш чок буурап дүжер дээрзин Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның делегациязының төлээлекчизи демдеглээн.

Реаксылыг идегеттерге удур

ДАККА. (СЭТА). Бхола хоорайга чагырыкчы партия — Улусчу лигадан Бангладештиң Национал ассамблеязының кежигүнү М. Ахмедти бүтпес идегеттер өлүрген. Улусчу лигадан парламент кежигүннеринче халдап, өлүргениниң сөөлгү чартык чылда ийиги таварылгазы ол болган.

Национал социалистиг партияның болгаш чөөн үзелдиг идегеттерниң пекинчи бөлүглежиишкининиң баштыңнары сөөлгү хүннерде Муджибур Рахманның чазаан дүжүр октаар дээш хөделип эгелээринче улусту чаңгыс эвес удаа кыйгырып турган.

Бангладеш Улус Республиказының чазаа оларга удур шиитпирлиг хемчеглерни алыр апаарын сагындырган.

Чазактың медеглелинде «Бангладештиң хамаатылары ооң хемчеглерин бүрүнү-биле деткиир дээрзинге идегелин илереткен».

Чагырыкчы партия—Улусчу лиганы, Коммунистиг болгаш Национал улусчу партияларны каттыштырып турар Улусчу чаңгыс эп талалакчыларының массалыг митингизи Бангладештиң эң улуг порт хоорайы—Читтагонгка болган. Чуртка бурунгаар депшилгелиг чаартылгаларны кылырынга шаптыктап турар бөлүктерге болгаш идегеттерге төлептиг ойтур шавыышкынны бээринче ол митингиге чүве чугаалааш, Фронтунуң удуртукчулары кыйгырып турганнар.

Качиннерниң байырлалы

РАНГУН. (СЭТА). Бирманың хөй санныг улустарының бирээзи — качиннер Бирма Эвилелинге каттыжып киргениниң 26 чыл оюн байырлап турар.

Шаанда караңгы-бүдүүлүк, хожудаңгай, кыдыг-кызыгаар турган черниң улузу ам бүгү чурт-биле бир демниг бергелерни ажып эртип, колонизаторларның чүс-чүс чылда тергиидээшкининиң артыышкыннарын узуткап турар. Ол черни амгы үеде Качин күрүнези деп адап турар болгаш ында даг байлаан казып тывар болгаш болбаазырадып кылыр үлетпүр сайзырап турар. 3.500 километр шөйлүп чоруткан автомобиль оруун салып турар.

Бүгү Бирмада ышкаш, Качин күрүнениң хөгжүлдезинге шаптыктап турар бергедээшкиннер база бар. Сөөк-язы ылгаар идегеттер болгаш феодал-байлар бурунгаар депшилгелиг хемчеглерге шаптыктаарын оралдажып турар. Ынчалза-даа ол идегеттерниң үүлгедиишкиннери ыяап-ла буурап дүжер. Ол дугайын Бирманың чаа конституциязының төлевилелинге холбаштыр санал-онал алыышкынының түңнелдери чугаалап турар. Аңаа киришкен качиннерниң 69 хуузу «Бирма Эвилелиниң социалистиг күрүнезин» тургузарын көрүп турар чаа конституцияны хүлээп алыры дээш бадылаан.

Национал компанияларга дамчыткан

КАРАКАС. (СЭТА). Венесуэланың чазаа чурттуң радиозун болгаш телевидениезин национал компанияларның өнчүзү кылдыр хүлээдип бээр дугайында шиитпир үндүрген. Венесуэла радио болгаш телевидение станцияларын ажыглап турар даштыкы компаниялар үжен хонук дургузунда оларны чурт иштиниң бүдүрүлге ээлеринге саткан турар ужурлуг деп, чазактың шиитпиринде айтып турар. Ол ышкаш венесуэла радиога болгаш телевидениеге даштыкыдан акша тускайлап бээрин база чөпшээревес дугайын ол шиитпирде айыткан.

«Скайлэбтиң» ужудуушкуну

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Орбитаның «Скайлэб» станциязының ужудуушкуну үргүлчүлевишаан. Космонавтар Дж. Карр, У. Поуг болгаш Э. Гибсон олар черниң бойдус курлавырларын шинчилээриниң ээлчеглиг сеансыларын үргүлчүлеп турар.

Январь тоста Төп Америкадан эгелээш, Мексика мугулдурун таварты АКШ-тың девискээринден Атлант океанның чөөн районнарынга чедир 14.800 километр шөйлүп чоруткан черни шинчилеп көрген. Колдуунда-ла чер иштиниң чылыг энергиязының үнүп турар черлерин тывары-биле шинчилээн. Приборлар Гватемалада аттыгып үнүп турар дөрт вулканны тыпкан. Атлант океан кырынга чорааш, олар далай чалгыының тыптыр чылдагааннарын шинчилээн.

Январьның онда Москва-биле 17 шак 01 минута турда, «Скайлэб» станцияның үш дугаар экипажының сески неделязы доозулган. Программада көрдүнгениң ёзугаар сески неделя эрткен соонда космонавтарны хүнүң-не медицина шинчилгези-биле хайгаараар болгаш оон түңнелдериң ёзугаар дараазының неделязынга чедир ужудуп болур бе азы чок бе дээрзин шиитпирлээр. Январь онда оларга баштайгы ындыг чөпшээрелди берген.

ГОЛЛАНДИЯ. Эйндховен хоорайда хлеб-кондитер кылыр «Кемпенланд» деп фабриканың 200 ажылчыннары ук бүдүрүлгечериң ооң ээзи «Манеба» дээр далган кылыглары бүдүрер концернге садар- деп медеглээнинге чаңгыс эп-сеткилдиг удурланыышкынын илереткеннер. Элээн каш хүннерниң болгаш дүнелерниң дургузунда фабриканың девискээрин ажылчыннар камгалап турганнар. Дирекция ажыл соксадыкчыларының негелдезиниң чамдыктарын хандырар ужурга таварышкан. Эң ылаңгыя ажылчыннарны ажыл-биле хандырарын болгаш үш чыл дургузунда быжыг ажыл төлевирин бээрин чөпшээрешкен.

ЧУРУКТА: ажыл соксадыкчыларының хуралы.

АНП — СЭТА-ның фотозу.

Марксизм-ленинизмни өөренип турарларга

КҮРҮНЕЛЕР АРАЗЫНДА ХАРЫЛЗААЛАРНЫҢ ЧАА ХЕВИРИ

Делегейниң социалистиг системазы тургустунганындан бээр чээрби беш чыл ажыг үе эрткен. Бо арaзында күрүнелер аразында харылзааларның чаа, социалистиг хевири тыптып, быжыккан болгаш ооң онза чүүлдери илереп келген.

Социалистиг чурттарның кады ажылдажылгазы социалистиг интернационализмниң принциптеринге үндезилеттинип турар. Ында суверенитетти болгаш хамаарышпас чорукту хүндүлээри, бүрүн деӊ эргелии, күрүнелерниң иштики херектеринге холгаарлашпазы ышкаш нийти демократтыг принциптер кирип турар. Социализмниң байдалдарында ол негелделер күрүнелерниң удурдедир харылзааларынга чайгылыш чок норма-чижек апарган.

Ынчалза-даа социалистиг интернационализм деп билиг кандаар-даа аажок делгем. Социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарының аразында харылзааларның кол демдээ болза социализм болгаш коммунизмни тургузары дээш, ажылчын аңгының идеалдарының тиилелгези дээш демиселге акы-дуңма дузалажылга база кады ажылдажылга болур.

Социализм чурттарының аразында харылзааларның үндезилеттинер сууру — чаңгыс аай нийтилел болгаш күрүне тургузуглары-дыр. Бүгү-ле социалистиг чурттарда эрге-чагырганы коммунистиг болгаш ажылчын партияларга баштаткан ажылчын аңгы тудуп турар. Социалистиг күрүнелерниң экономиктиг үндезини — бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге нийтиниң өнчүзү, а тергиидекчи идеологиязы — марксизм-ленинизм болур. Социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарының нийти эчис сорулгазы чаңгыс: социализмни болгаш коммунизмни тургузары.

Социалистиг чурт бүрүзүнде бодунуң тускай онза чүүлдери бар болбайн аан, ынчалзажок оларның кол болгаш үндезин эрге-ажыктары дүгжүп турар. Шын угаап билген национал эрге-ажыктар интернационалчы эрге-ажыктар-биле, бүгү социалистиг дем каттыштырылгазының эрге-ажыктары-биле каржып шыдавас. Бо теориялыг чүүлдү делегей социализмниң бүгү практиказы бадыткаан. Эрге-ажыктарның болгаш нийти сорулгаларның нийтилешкээнге, социалистиг интернационализмниң принциптеринге үндезилээш, политиктиг, экономиктиг болгаш угаан-бодал амыдыралының бүгү адырларында акы-дуңма кады ажылдажылга өзүп, быжыгып турар.

Политика талазы-биле социалистиг күрүнелерниң харылзаалары идепкейлиг болгаш быжыгып орар кады ажылдажылга-биле, бот-боттарынга бүзүрел-биле, билчиишкин болгаш деткижиишкин-биле онзаланып турар. Акы-дуңма чурттар арга-дуржулгазын ажыглашпышаан, социализм база коммунизм тургузуушкунунуң чугула айтырыгларын кады ажылдап кылып, экономиктиг харылзааларның эң-не үре-түңнелдиг хевирлерин тодарадып турар. Делегей социализмниң болгаш дем каттыштырылгазында киржип турар чурт бүрүзүнүң эрге-ажыктарын барымдаалап, олар даштыкы политикага нийти шугумну ажылдап кылып, тайбың дээш, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырары дээш, империалистиг экспансияга, колониализмге болгаш неоколониализмге удур демиселге чаңгыс аай фронт бооп туржуп турар.

Чогум-на харын социалистиг чурттарның дугуржулгалыг шугуму делегей ареназынга таарымчалыг өскерилгелерге чедирип, аңгы-аңгы социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ доктаашкынны улам улуг хүлээп көрүүшкүннү алган. Социалистиг чурттарның кады хөделиишкиннери болза маадырлыг Вьетнам улустуң америк дайынзыракчыларны ашкан тиилелгезиниң кол үндезиннериниң бирээзи болган. Империалистиг күрүнелерниң талазындан Герман Демократтыг Республиканы политика талазы-биле бүзээлеп турганын узутканы акы-дуңма партияларның дугуржулгалыг политиказының улуг чедиишкини болур. 1973 чылдың сентябрьда ГДР-ниң Каттышкан Нациялар Организациязынга чаңгыс үн-биле хүлээп алганы билдингир болгай.

Социалистиг чурттарның экономиктиг харылзаалары капитализм байдалында экономиктиг кады ажылдажылгадан үндезин ылгалдыг. Капитализм үезинде күштүг күрүне кошкак күрүнени чагырып, эң хөй ажык-кончаа алыр дээш, аңаа бодунуң сеткил-хөөнүн дөгеп турар. Социализмниң үезинде байдал өске. Ында деӊ эргелиг күрүнелер эки тура-биле, кандыг-даа албадал чокка кады ажылдап турар; оларның кол сорулгазы — национал экономиканы болгаш делегейниң бүгү социалистиг ажыл-агыйын улам хөгжүдери.

Социалистиг дем каттыштырылга чурттарының экономиктиг интеграциязынга ССРЭ эң улуг хемчээлдиг материалдыг салыышкынны киирип турар. Социалистиг чурттарның нийти бүдүрүлгезиниң база даштыкы садыг эргилдезиниң кол нуруузу Совет Эвилелиниң үлүүнге хамааржыр. ССРЭ-ниң техниктиг деткимчези-биле социализм чурттарынга чээрби беш чыл дургузунда 1170 ажыг тудуглар ажыглалда кирген.

Социалистиг чурттарга халас дамчыдып берген чүгле совет техниктиг документацияның өртээ, 1970 чылдың чижек үнези-биле алырга, 12,5 миллиард рубль, а деткижилге чуруму-биле ССРЭ-ниң халас алганы ындыг документацияның өртээ 2 миллиард рубльге деӊ болган.

Ынчаарга ажыктыын алырга кандыгыл? Социалистиг чурттарның аразында харылзааларга ындыг принцип турбас бе? Турбас боор бе. Оларның аразында экономиктиг кады ажылдажылга кайы-кайызынга ажыктыг болурунга үндезиленип турар. Күш-ажылдың социалистиг хуваалдазының байдалында чурт бүрүзү экономиканың национал эрге-ажыктарга дүгжүр, эң-не ажыктыг адырларын сайзырадып турар. Ынчалза-даа иштики, национал эрге-ажыктар интернационалчы эрге-ажыктар-биле удурланышпайн турар.

Социалистиг интеграцияның калбарганы болгаш ханылааны делегейниң социалистиг ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында онза чүүл болур. Ынчаарга кол чугула чүүл болза ооң комплекстиг болуп турары. ЭДЧ-ның XXV сессиязының (1971 чыл) хүлээп алган программазы дем каттыштырылга чурттарының экономиктиг хөгжүлдезиниң бүгү талаларын хаара тудуп, эртем-техниктиг шинчилелдерни баш удур көөрүнүң, организастаарының, бүдүрүлгениң специалистаарының болгаш кооперастаарының база белен продукцияны сайгарарының талазы-биле күжениишкиннерни каттыштырарын көрүп турар.

Улус ажыл-агыйы планнарын таарыштырар талазы-биле улуг ажылдарның түңнелинде одалга-энергетика баазазын хөгжүдери болгаш быжыглаары, кара металлургияны чиг-эт болгаш оттулар чүүл-биле хандырары, машина тудуунуң адырларын калбартыры, продукция солчуруунуң хемчээлин улгаттырары дээн ышкаш чугула айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлээр арга тывылган. Үлетпүрнүң аңгы-аңгы адырларының хөгжүлдезин сүмележип планнаары кады ажылдажылганың чаа хевири апарган.

Кады ажылдап турар чурттарга продукцияны улуу-биле херектиг бүдүрүлгелерни демнежип тудары дээн ышкаш экономиктиг харылзааларның ажыктыг хевири база быжыгып, сайзырап турар. Чижээ, ГДР, Чехословакия болгаш Польша чес база күгүр бүдүрүлгезин калбартыр дугайында дугуржулга чарганнар. Польша, ССРЭ болгаш Венгрия венгр бокситтерни дем-биле болбаазырадыр дугайын дугуржуп алганнар.

Акы-дуңма кады ажылдажылгага болгаш эш-хуунуң дузалажылгазынга даянган социалистиг чурттарның экономиказы көстүп көрбээн дүрген хөгжүлдени чедип ап турар. Сөөлгү ийи чылда ЭДЧ чурттарының национал орулгазы 11,6 хуу, үлетпүр бүдүрүлгези —15 хуу өскен.

ЭДЧ-ниң кежигүнү чурттарның чедиишкиннери — ол организацияның ат-алдарын көдүрген. ЭДЧ-ниң социалистиг Югославия-биле кезээлиг харылзаалары быжыгып, калбарып турар. 1972 чылда ЭДЧ-ге социалистиг Кубаны хүлээп алган.

Социалистиг чурттарның культура талазы-биле кады ажылдажылгазы чедиишкинниг хөгжүп турар. Социалистиг күрүнелерниң улустарының культура талазы-биле чечектелиишкини национал культураларның бот-боттарынга улам улуг саллар-халдавыры-биле холбашкан. Акы-дуңма литератураларның чогаалдарын хөйү-биле очулдуруп, парлап, эртем, спорт харылзаалары быжыгып, туризм сайзырап турар.

Амдызында империалистиг дайынзырак күштер бар турда, дайынның айыылы хевээр дээрзин социалистиг дем каттыштырылгазының улустары билип турар. Ынчангаш олар камгалал талазы-биле база кады ажылдаар. Варшава Керээзиниң шериг организациязын сайзыраңгайжыдар талазы-биле боттарының күжениишкиннерин каттыштырар ужурга таваржып турар.

Социалистиг дем каттыштырылгазының улустарының аразында чаа, ёзулуг акы-дуңмалышкы болгаш найыралчы харылзааларның дуңзаалакчы күжү болза социализм чурттарының коммунистиг болгаш ажылчын партиялары болур. Оларның чаңгыс эви — социализмниң делегей системазының күрүнелериниң политиктиг эвилелиниң бузулбас үндезини, оларның аразында бүгү талалыг харылзааларының дамыры болур.

Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске чурттарының күжениишкиннериниң ачызында делегей байдалы сөөлгү үеде тайбыңга болгаш социализмге ажыктыг кылдыр өскерилгенин чугаалаан болгай бис. Ынчалзажок бо чугула херекте чедиишкиннер идеологтуг демиселди кошкадыр дээни ол эвес-тир. Амгы үеде марксисчи-ленинчи партиялар идеология талазы-биле кады ажылдажылганы быжыглаар дугайында онза кичээңгей салып турар. Ол дээрге шынныг болгаш дүрүм ёзугаар сагыш салыышкын-дыр. Социализмниң хөгжүлдези-биле кады ажылчы чоннуң коммунистиг кижизидилгезиниң айтырыглары улам улуг ужур-дузалыг болуп турар. Бистиң идея талазы-биле удурланыкчыларывыс марксисчи-ленинчи идеологияга удур боттарының шавар халдаашкынын кошкатпайн, буржуаз национализмни бүгү хемчеглер-биле хорлаалдып турарын база бодаар херек. Мындыг байдалдарда бистиң идеялыг чепсээвис кезээде хөделиишкинге турар болгаш дайзынга дээштиг согуушкуннарны бээр ужурлуг.

А. БОРИСОВ,
төөгү эртемнериниң
кандидады.
(ПМА)

ЧЕЛЭЭШ

ЧОННУҢ ДЭЭДИ КҮЗЕЛИ

«Чаа Тыва» деп номдан

САЛЧАК ТОКА, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады, Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы

Ол хүн канчаар-даа аажок кааң аяс. Ленин кудумчузунда Чазак бажыңының кырында ТАР-ның Күрүне тугу салгын аайы-биле, хөлзенчиг чүве дег, ак-көк дээрде киискип турган. Кызыл туктуң ортузунда Сүлде демдек кылаңайндыр көстүп, ында чоннуң чүс-чүс чылдардагы алыс күзелиниң боттанырының демдээ болган урук туткан, аъттыг арат Улуг-Хемниң уун эдертир акы-дуңма улуг Совет ында-ла болгай дээн ышкаш, ужудуп бар чораан.

Туттунарда дыттыг Саян—
Тура дүшпейн ажа-ла бээр.
Дузалаарда эптиг СССР—
Дужун бодап чеде-ле бээр

деп араттарның ыры ак-көк хемнерлиг Тываның кырынга чаңгылаңып ужугуп турганы угаанымга дораан-на кирди.

— Ада-чурт—улуг Совет Эвилелиниң ачы-хавыяазы, ооң акы-дуңма изиг дузаламчызы-биле Тываның арат массаларының эрге-меделин быжыдып, эт-экономун болгаш эртем-сургуулун чаартып тургузуп, улуг-улуг чедиишкиннерлиг болганын кым маргыжа аар боор! Ындыг турбуже бистиң кожа-хелбээвис: бураттарны, хакастарны, алдайларны алгаштың көрээлиңер, дыка-ла буруңгаарлай берген. Ооң ужуру чүдел дээр болза Совет Эвилелиниң хүрээлелинде шуут бактаап турарында, бүгү Совет улустарының акызы — улуг орус чоннуң хүн бүрүдеги акы-дуңма изиг дузаламчызында!— дээш, Төп Хорааның кежигүннери илеткелимни канчаандыр көөрүн, чүү дээрзин манап, эштерни эргий көрүп, кезек тур мен.

— Ам база-ла янзы-бүрү дузаны ап-ла турар болгай бис — деп, бир эш ыржымның үрей аарак, арай тыртылган янзылыг айтырды.

— Ол база-ла шын. Ындыг болза-даа, бир-тээ тускай күрүне болганывыста, санажылгавыс, хөреңги-хошкулувус база-ла аңгы болур, найырал найыралы-биле, акшазы аңгы болдур кийин деп үлегер сөс бар болгай. Моон ужурунда тускай бис дээрге, чиик-ле, ораның бүдүрүкчү күштерин сайзырадыр деп кээрге, аар-ла деп бодаар өй келген. Ол дугайын араттар ажыы-биле чугаалап турар апарганнар. Хараал алдын уургайынче чорааш, Саглынмайдан база-ла дыңнадым.

— Саналың чүл, шөйбейн көр!— деп, Маңыгы-оглу чугаалап үнду.

— Аллан-маадырлардан эгелээш, Тываның арат массазының эчис күзел-сорүү болган орус чон-биле шуут каттыжып алырында болур-дур... 1914 чылдың IV айда болган төөгүнү дагын, ам келгеш, чаа шынарлыг кылдыр эгидеринде...— дээш, илеткелимни соксай хондум. Төп Хорааның Политбюро кежигүннерин көрүп турарымга, ана таалай берген, амыраанын илередип, адыштарын дүрбээн, чөпшээреп, баштарын доңганнадып, аразында мажышкан олурлар...

— Ол санал кандыгыл, эштер?

— Шагда-ла ону бодап чораан мен. Ужуру ындыг чүве ыйнаан дээш, сагыжымны илередип четтикпейн чораан кижи-дир мен... Ам бир-тээ айтырыгны шуут көдүрген чүве болганда, мен-не чүрээмниң хапызындан, сеткилимниң эң агындан чүүлдүг дээримни маңаа илереттим — деп кааш, Маңыгы-оглу дек-ле олура тыртып алгаш, далаш-биле папирозунда барды.

— Мен база-ла илеткелчиниң саналын чүүлдүг болгаш өйүнде тургускан деп көргеш, эш Маңыгы-оглу-биле кара чаңгыс мен, Салчактың кирип келген саналынга бүрүнү-биле каттыжар мен — дээш, Хертек бодунуң тавнында кире берген. Ол ышкаш Политбюро хуралында олурганнар чаңгыс үн-биле ол саналды чүүлдүгзүнгеш, тускай билдириишкинни ССРЭ-ниң Совет чазаанга, Коммун намның Төп Комитединге чоруткан.

— Тываның арат чоннарының үр өйден бээр төрүттүнүп келген эчис күзелин хандыраары-биле төөгүлүг бижикти чогааткаш, доозавыс бадылап, адывысты салгаш, ССРЭ-ниң Коммун намының Төп Хораазынче чоруттувус. Бо дээрге байырлавас аргажок төөгүлүг херек-тир—дээш, Тываның хувискаалчы намының Төп Хораазының Политбюро кежигүннеринге байыр чедирип, оларның холдарын так туткулап тур мен. Даргалар база-ла удур-дедир байырлашкан турлар...

Маңыгы-оглу өөрээниниң азы кандыг-бир чылдак аайы-биле чедир сордуимаан папирозунуң кырынга база бирээни аксынга суп алы-ла, кыпсырының кырында тургаш:

— Па-па, эжен-не бо, канчаарым ол боор—дээш, эрги папирозунуң артыын октапкаш,— ха-ха-ха! Ам-на сагыш амырады. Совет Эвилелинге кирип алганда чүү боор!—деп, бодунуң талазындан база-ла эш-өөрүнүң холун, ана чамдык кижилерни алгыртыр туткулаан тур. Тываның улуг ала-чурт ССРЭ-биле каттыжарының төөгүлүг саналы 1939 чылда мындыг байдал-биле иле төрүттүнүп үнген чүве болгай...

Коммун намның Төп Комитединге ол билдириишкинни чеже-даа чажыт арга-биле чорудкан бол, ол дораан-на бүгү Тываның арат чоннарынга дыңналы хона берген, азый кижилерниң үлегер чугаазы ышкаш, «узун кулак» ол чаагай болуушкунну дораан-на дыңнай шаап алган. Кожуун, сумулар, колхоз, МЧАЭ-лерге чорууртга, «Тыва Совет Эвилелинге каттыжар, кайы шагдан хайнып чораан күзел-соруувус болгай, ажыл-агыйның, культураның хереэн Советтерниң өске чоннарынынга чедир көдүрер, ооң хамаатызы болур» дээн чугаа-соот, айтырыг-санал ана тырың-на турган. Тываның арат чоннарының Совет Эвилелиниң хүрээлелинге кирер дээн ол эчис күзелин, ол төөгүлүг дилээниң боттанып өйү чоокшулап, хамык-ла чүве белен турган...

Ол өйде Совет Эвилелиниң арат массазы социализмни тудуунга чедир тургузарының ээлчеглиг бешки чылдың пландарын чедиишкинниг күүседип, чонунуң амыдырал-культурун кайгамчыктыг кылдыр бедидип турунда, Тываның арат чону аңаа даянып алгаш, капиталистиг эвес, социалистиг орук-биле чедиишкинниг чоруп олурган үези. Арат чоннуң аразынга чорааш, чугаазын дыңнаарга, онза-ла...

Ол өйде бир-ле катап Улуг-Хемге чорааш, Ийи-Талда Хойтпак-оол сугга кире бердим де. Иргек баштаан кезек кижи дискектенири дискектени, баскактаныры баскактаны олуруп-каап, хөлчок-ла хөөрешкен олурлар.

— Бо шагда орус чоннуң, ооң Коммун намының ачызында бистиң Ийи-Талдың арат чоннары тодуг-даа, эртем-билиглиг-даа болган, ана амыр чүве ышкажыл ынар!—дээш, Хойтпак-оолче Иргек даңзазын суугаш, бажындан суйбап бадыргаш, агжагар салынга чедиргеш, куу костюмунден бок ап каап, хром сапының хончузун эде-эде тыртып каап олур.

— Оо, ол-даа шын болгай аан ынар. Ам чүү боор, улуг адавыс ССРЭ-ниң ачызында, ооң Коммун намының саң дорт дузаламчызының авыралында Тыва таныттымас болган чүве ышкаш чүл мооңар—дээш, Хойтпак-оол, даңзазын база-ла хром сапының ийинге токкулады кактааш, так кылдыр тиккеш, кезек соруп чоруй соруулун чеңи-биле чоткаш, Иргекке сунду.

— Кырганнарның оозу шын. Көрбеспе, караңгывысты бижик болгаш хей-от чырыткы, кулаавысты радио ажытты, чартыкчарым амыдыралывысты өзүп хөгжээн көдээ ажыл-агыйы, үлетпүр-бүдүрүлгези өөнделетти. Тываларны, бистерни, көрбес силер бе? Бежен харлыг мен безин бижиктиг, карак-кулак ажыза-лаа— номчаан, карандаш-бийир сыпза-даа —бижээн—деп, Кудажы хос-хос каттырылаан, ийи-талчыларның чугаавын онза-ла таалап деткээн олур.

Бис ол орта шайлап, ынча-мынча чугаалажып олурар аравыста:

— Ха-дуңманың чугаазы, бодалы черле шын. База-ла шаала ындыг бодалдыг кижи мен. Бистиң намывыстың Төп Хораазы онза-ла шын шиитпир үндүрген чүве дидн. Чүвени черле ажыр албас кижиден дыңнадым... — деп, Кудажы мындыг.

— Ол чүү боор, шөйбейн чугаалап көрем — деп, олурганнар четтикпейн-не барган.

— Шаандакы-ла, Аллан-маадырлардан, Самбажыктан эгелээш төрүттүнген тываларның кайгамчыктыг чаагай бодалын ам база-ла көдүрүп үндүрген чүве-дир... Тыва Совет Эвилелинге каттышса кандыгыл деп дилег киирген чүве эвеспе —деп кааш, Кудажы соксай хона бээрге, олурганнар хайнып-ла үнген.

— Кай, шынап-ла бе?

— Шынап, шынап.

— Аашкын!

— Кыры сынар! Көк дээр бо!

— Ынчаарга-ла амыраан херек!

— Чол чогаан-дыр, оолдар!

— Оон артык кежик кайда боор!

Ол аразында ында олурганнар бир-ле найыр-наадымда ышкаш ураа-курайлап алгырышкан, девип-самнап хөлзээн, бот-боттарын тырткылашкаш-ла барганнар.

— Кажан ындыг шиитпир үнген чоор, чоп чаа-ла дыңнап олурар кижи боор мен—деп, Иргек ашак чүнү дыңнадым, дужум-түлүм бе, сен-не билир боор сен, чугаалап көрем,оол—дээш, менче көргеш, ам даңзахавында барды.

— Шагда-ла шагда, 1939 чылда-ла. Удавас улустуң онгу улуг хуралы чыглыр, ону аңаа база-ла чугаалажыр боор ийин оп!—деп кагдым.

— Ол күзел боттаныр чүве болза, оон артык төөгүлүг чүве кайда боор, ук хуралга бээр төлээ кижи билип келгей мен аан, эштер — дээш, нам үүрүнүң даргазы Ногаан-оол база-ла сагыш ажып таакпылай берди. Өскелери намның шиитпирин байырлап, өөрээн сеткилин илередип, «совет хамаатызы болурунга белен мен!» дээнзиг, ана черге дегбес хап турлар. Ол байдал Тываның чер бүрүзүнге турган...

ДОВЖЕНКО АТТЫГ КИНОСТУДИЯ

Киевтиң А. П. Довженко аттыг киностудиязының сөөлгү кинолары амдызында экраннарже үнмээн-даа болза, оларны Томск областың муң-муң көрүкчүлери сонуургап каапкан. Ол таныжылганы Сибирьниң ажыл-иштчилеринге украин кинематографтар эрттирген. Кинофестивальдың үезинде областың хоорайларынга, көдээ клубтарынга бүдүрүлге черлеринге кино мастерлери 130 хире ужуражылгаларга киришкен.

— Бо чылда кылыр киноларывыстың маадырлары «Кан канчап катканыл», «Кыйгы», «Экзамен дужаап турар кыс» деп чоокта үндүрген киноларывыста ышкаш, төлептиг болуруң чедип аар дээш кызыдар бис.

ССРЭ-ниң улустуң артизи режиссёр Тимофей Левчук «Ковпак дугайында бодал» деп киноэпопеязының ийиги кезээн уламчылаар. Режиссёр Владимир Довганның «Хууда амыдырал» деп роман-кинозу улуг металлургия заводунуң директорунуң овур-хевирин көргүскен. Юрий Лысенко «Ак тырыкы» деп бодунуң ийиги кинозун металлургтарга тураскаадыр.

Элээдилерге база элээди уруглар дугайында «Черге болгаш дээрге ужуралдар» деп кинону аныяк режиссёр Игорь Ветров тырттырып турар. Көдээ комсомолчуларның баштыңының амыдыралының дугайында «Юрка дан хаазында» деп фильм пландаан 14 телефильмнерниң эң онзагайы болур. «Инженер болуру» деп 4 сериялыг кино улуг тудугнуң, ооң удуртулгазының нарын айтырыгларын шиитпирлээриниң аргаларының дугайын чугаалаар. Ол кино аныяк режиссёрлар Виталий Кондратов биле Юрий Слупскийниң баштайгы ажылы болур. Совет милицияның 1917 чылдан амгы хүннерге чедир эрткен дайынчы оруунуң дугайын Григорий Коханның «Милиция комиссары чугаалап тур» деп хөй сериялыг фильми төөгүүр.

Сөөлгү үеде бистиң коллектив даштыкы кинематографтар-биле идепкейлиг кады ажылдажылганы чорудуп турар. Ийиги делегей дайынының чылдарында Югославияга партизан шимчээшкининиң калбарганының, совет болгаш югослав дайынчыларның хан-биле каңнаттынган найыралын көргүскен «Куда» деп совет-югослав фильмни бо чылын үндүрер бис.

(СЭТА-ның корр.).

НАНАЙ ЧОГААЛЧЫГА—ГОРЬКИЙ АТТЫГ ШАҢНАЛ

Баштайгы нанай чогаалчы Григорий Ходжер «Делгем Амур» деп роман-трилогиязы дээш, 1973 чылдың чечен-чогаал талазы-биле РСФСР-ниң Горький аттыг күрүне шаңналын алган.

Григорий Гибивич Ходжер Амур чоогунда Нерген деп суурга төрүттүнген. Ол аныяанда балык заводунга балыкчылап, слесарьлап, көдээ Совет даргалап чораан. Бодунуң бирги рассказын Ленинградтың башкы институдунга өөренип тура бижээн.

Григорий Ходжерниң тоожуларының, рассказтарының чыындыларын орус, англи, француз, испан, бенгал болгаш делегейниң өске-даа дылдарында номчуп турар.

— «Делгем Амур» деп номумга нанай улустуң төөгүзүнде кайгамчык өскерлиишкиннерниң үезин чуруп көргүзерин кызыткан мен — деп, Григорий Гибивич чугаалап орар.—Улуг Октябрь мээң чонумнуң амыдыралын шынап-ла үндезини-биле өскерткен болгай. Арга-арыгга тоңап чораан баштайгы төрел бөлүк тургузуунуң кижилери социалистиг ниитилелдиң кижилери апарган. Ол дээрге муң-муң чылдык оруун Ленинниң өөредииниң ачызында биче буурай улустарның чаңгыс салгалдың назынында эрткениниң база бир херечизи.

Шынап-ла Григорий Ходжерниң бодунуң өг-бүлезиниң салымы ол улуг социал өскерлиишкиннерниң тодаргай херечизи. Оон дуңмаларының бирээзи — эртемден, ийизи — партия ажылдакчылары, а арткан дөртү — Амурск хоорайда тудугжулар, ажылчыннар.

ЧОННУҢ ААС-КЕЖИИНИҢ ЫРААЖЫЗЫ

Усть-Орда бурят национал округтуң хөй-ниитизи алдарлыг тоолчу, шүлүкчү Аполлон Андреевич Тороевтиң 80 харлаанын демдеглеп эрттирген.

А. А. Тороев чоннуң аас чогаалының 10-10 муң хире одуруглуг, шүлүктээн 30 ажыг улуг тоолдарының кадагалакчызы. В. И. Ленин дугайында, ССРЭ-ниң улустарының бузулбас акы-дуңма найыралынга тураскааткан шүлүктер ооң чогаалдарының өзээ болган. Ооң чаа аас-кежиктиг амыдыралды алгаан чогаалдары орус, бурят болгаш бистиң чуртувустуң улустарының өске-даа дылдарында хөй катап үнген. Шүлүктээн тоолдарның үзүндүлери өөредилге номнарында бурят аас чогаалдың үлегери апарган.

А. А. Тороев ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Бурят АССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы.

ОРУС ДЫЛ ӨӨРЕНИП ТУРАРЛАРГА

ССРЭ-де Аныяктарның бүгү-делегей туризминиң «Спутник» бюрозу 1973 чылда АКШ, ГФР болгаш Францияның аныяктарындан орус дыл курстарынга хүлээп алырының дугайын дилээн эң хөй санныг чагааларны алган. Амгы үеде ол курстар делегейниң аңгы-аңгы чурттарының студентилериниң, аныяк ажылчыннарының, эртемденнериниң, албан-хаакчыларының ортузунда аажок сурагжаан, ынчангаш ССРЭ-ге кээп, дыл стажировказын эртерин күзеп турар кижилерниң ниити саны элээн каш катап көвүдээн.

Даштыкы аныяктарның ортузунга орус дылдың нептереп турарын барымдаалааш, «Спутник» 1975 чылдан эгелеп, стажёрларның санын 30 хуу немей көвүдедир деп турар. Ооң-биле чергелештир төрелдешкек өөредилге черлериниң филология факультеттериниң аразынга дорт солчулгаларны кылырын база ССРЭ-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң чанынга доктаамал ажылдаар курстарны тургузарын өөренип көрүп турар.

1974 чылда «Спутник» орус дыл курстарынга 2.200 даштыкы аалчыларны хүлээп алыр. Италиядан, Швейцариядан Барыын-Берлинден, Финляндиядан болгаш Скандинав чурттарындан келир стажёрлар Москвага, аныяк францустар Донда-Ростовка, ГФР-ниң немецтери Волгоградка ай хуусаалыг курстарга өөренирлер.

Ол өөреникчилер бистиң чуртувуска экскурсиялап база ол ышкаш үлетпүр бүдүрүлгелери, колхозтар, институттар болгаш хөй-ниити организацияларны кезип чораан үезинде совет аныяктар-биле шуут-ла чугаалажып, хөөрежип турган, орус дыл талазы-биле боттарының билиглерин быжыглап ап болур кылдыр тургузар дээш, курстарның организакчылары сагыш салып келген.

Валерий КВАРТАЛЬНОВ,
ССРЭ-де Аныяктарның бүгү-делегей туризминиң «Спутник» бюрозунуң даргазының оралакчызы.

(ПМА).

ЧАА ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

РСФСР-те күрүне университеттери шупту үжен дөрт турган, ам оларга немештир Ивановода база бирээ ажыттынган. Ол ында педагогика институдунуң баазазынга үндезилеп тургустунган. База ол ышкаш Вологдада Соңгу-барыын чуктуң бот-өөредилгелиг политехниктиг институдунуң салбырын политехниктиг тускай дээди өөредилге чери кылдыр эде тургузар деп шиитпирлээн.

Ол фактыларны тайылбырлап бээрин РСФСР-ниң дээди болгаш тускай ортумак өөредилге министри **И. Ф. Обрацовтан** СЭТА-ның корреспондентизи дилээн.

— Чурттуң «пөс-таавы цегиниң» найысылалы сөөлгү чылдарда эртемниң болгаш культураның аажок улуг төвү апарган. Улус ажыл-агыйынга болгаш эртем албан черлеринге херек бедик мергежилдиг специалистерни белеткээр хүлээлгелиг университетти ында ажытканы дыка таарымчалыг болган. Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларга университет өөредилгезиниң хөгжүлдезинче улуг кичээнгей салырын СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларында болгаш СЭКП ТК-ның база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Чуртка дээди өөредилгени улам ыңай сайзырангайжыдар талазы-биле хемчеглер дугайында» Доктаалында айыткан. Сөөлгү үш чыл дургузунда Калининниң, Сыктывкарның, Удмурттуң, Чечен-Ингуштуң, Марийниң, Алтайның, Тюменьниң чаа университеттери ажыттынган. Он беш безин четпес чылдар дургузунда Россия Федерациязынга университеттерниң саны ийи катап көвүдээн— деп, министр чугаалаан.

— Иваново университеди кандыг кадрлар белеткээрил?

— Хамыктың мурнунда, анаа чаңчыл ёзугаар университетке өөренип чедип алыр тускай эртемнерге — физикага, химияга, биологияга, математикага өөредир. Оон аңгыда, экономистерни, эрге-хоойлу эртемниглерни болгаш өске-даа специалистерни белеткээрин төлевилеп турар.

— Вологданың политехниктиг институду областың экономиказын хөгжүдеринге кандыг ужур-дузалыг болурул?

— Вологда облазында металлургия, металл болбаазырадып кылыры, машина тудуу, ыяш болгаш ыяш болбаазырадып кылыр база целлюлоза-саазын үлетпүрү дүрген темпилер-биле хөгжүп турар. Политехниктиг институт Вологда областы болгаш ооң чоогунда областарны бедик мергежилдиг инженер-техниктиг кадрлар-биле хандырар хүлээлгелиг.

Вологданың политехниктиг институдунга студентилерни өөредириниң бүгү хевирлери: хүндүскү, кежээки болгаш бот-өөредилге шуптузу бар болур. Институттуң эргезинде он-он лабораториялар, саналга төвү, он муң хире ном фондулуг библиотека бар. **Р. АХМЕТОВ.**

Якутиядан чагаа

СОҢГУ ЧЕРДЕ ЧЫЛЫГ ХҮЛЭЭП АЛЫШКЫННАР

РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи Күжүгет Балданович Хензиг-оолга удурткан, Тываның күрүне филармониязының цирк-эстрада бөлүүнүң артистери акы-дуңма Якут АССР-де улуг чедиишкинниг ажылдап, чоруп тур бис. Республиканың барыын талакы районнарынга баштай ойнадывыс.

Бистиң оюнувусту акы-дуңма якут чон чер бүрүзүнге-ле улуг сонуургал-биле хүлээп ап турар. Ооң чижээн районнарның болгаш республиканың төп солуннары — «Кыым», «Социалистическая Якутия» бистиң оюнувуска хамаарыштыр, чылыг сөстерлиг, эки күзээшкиннерлиг материалдарны бижип турарындан көрүп боор. Чоннуң сонуургалы черле онза-дыр. Чүгле Сунтаар районнуң төвүнге 9, ол-ла районнуң бир улуг совхозу — «Эльгейге» 6 концертти көргүстүвүс. Моон алгаш көөрге-ле, чоннуң уран чүүлге сонуургалы дыка бедик, чаңгыс совхоз төвүнге ынча концерт көргүзери амыр эвес болгай.

Бистер чүгле концерт көргүзери-биле кызыгаарлаттынмайн тур бис. Якут чоннуң культура амыдыралының хөгжүлдезин сонуургап, районнарның, совхозтарның музейлери дээш школа, интернаттарын-даа көрүп чордувус. Ылаңгыя «Эльгей» совхозунда биология музейи экспонат талазы-биле кончуг бай, солун болду. Ол-ла совхозтуң школа-интернадының башкылары, өөреникчилери-биле ужуражышкынывыс солун эрти.

Бистиң цирк-эстрада артистериниң программазында Күжүгет Хензиг-оолдуң көргүзүүн база чиңге демир кырлаар номерни эң онзагай солун деп, якут эштер чугаалап турар. Ол ышкаш ниити жонглёр база хөглүг клоун номерлерин, аныяк ыраажы М. Мерген-Хереллиң ырлаарын, М. Суртаал-оолдуң танцызын, Клавдия Шестакованың өөреткен (дрессировкалааны) ыттарның көргүзүглерин чон сонуургап көрүп турар.

Бо хүннерде Верхне-Вилюйск районда чедиишкинниг ойнап чоруп тур бис.

Д. ОЧУР.
цирк уран чүүлүнүң хоочуну.

Даг Бадахшан автономнуг областың Хорогда Культура бажыңының бот-тывынгыр уран чүүл ансамблиниң артистери Памир дагның кадыр-кашпал оруктарынга бо-ла чоруур. Олар талыгыр бедиктерде кишлактарның чурттакчыларының доктаамал аалчылары.

ЧУРУКТА: Танцы бөлүүнүң киржикчилери чаа танцыны тургузарын сүмележип тур.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Силерниң уругларыңарга

БУРУНГУНУҢ МУРНУНДА...

Бурунгунуң мурнунда эртегиниң эргизинде Сүт-Хөл шалбаа, Сүмбер-Уула тей турар шагда чүвең иргин. Кара-Хемниң унун чурттаан, дың кара чаңгыс кыстыг Сүмелдей ашак чурттап чораан чүвең иргин... «Чечен-кыс» деп тыва тоолдуң эгези бо.

«Бурунгунуң мурнунда...» деп ат-биле ССРЭ-ниң улустарының тоолдарын орус дылга Марк Ватагинниң таарыштыр тургусканы-биле Тываның ном үндүрер чери үндүрген.

Орус, казах, бурят, кыргыс, калмык, тыва, эвенк, нанай улустарның янзы-бүрү кыска тоолдарын чыып үндүргени бичии уругларга эки белек болган.

Номчугашта чыгган тоолдарның аразында «Тараачынның оглу байны канчаар мегелээнил» деп орус, «Кырган ашак болгаш күчүтен» деп казах, «Хаан болгаш ооң чалчазы» деп калмык, «Чечен-кыс» база «Үгү» деп тыва болгаш өске-даа улустарның тоолдары силерниң уругларыңарга солун болуру чугаажок.

...Мерген-Чечен Кара-Хемниң унун дургаар оюн оя, чирин чире чурттап чоруй барган... Кайы-даа улустуң тоолдарының ужур-утказы чаңгыс: улустуң маадырлары бакты базып, экини бодарадып, тиилеп үнер.

БИСТИҢ КОРР.

Телевидение

ЯНВАРЬ 13-ТЕ

МОСКВАДАН

12.00 — Дамчыдылгалар программазы. 12.05—Медээлер. 12.10—Өңнүг телекөргүзүг. Школачыларга **«Будильник».** 12.40 — **«Совет Эвилелинге бараан боп тур мен».** «Красная звезда» солуннуң 50 чыл оюнга тураскааткан дамчыдылга. 13.40 — **«Кино аян-чоруктарының клуву».** 14.40—Өңнүг телекөргүзүг. **«Музыкалыг киоск».** 15.10—Өңнүг телекөргүзүг. **«Угаанныг чүүлдер»** — деп уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы. 16.20—16.30—Чапсар. 16.30—**«Делегей панорамазы».** 17.15—Фигурлуг чуңгулаашкынга ССРЭ-ниң кубогу. Херээжелерниң чаңгыстап чуңгулаары. 18.00— **«Үе».** Информастыг программа. 18.30— **«Экранда кинокомедия». «Антон Иванович ажынып тур».** 20.00— **«Болур-даа ышкаш, болбас-даа ышкаш».** 21.00—Фигурлуг чуңгулаашкынга ССРЭ-ниң кубогу. Көргүзүглүг оюннар. 22.00—22.10—Чапсар. 22.10—Фигурлуг чуңгулаашкынга көргүзүглүг оюннарының уланчызы. 22.00—23.30—**«Үе».** Информастыг программа.

ЯНВАРЬ 14-ТЕ

КЫЗЫЛДАН

17.30—**«Улуг сойгалакчы».** Документалдыг фильм. 18.20—Телемедээлер. 18.30—Мультфильм. 18.40—**«Ниитилел амыдыралының экраны».** Дамчыдылга. 19.10—**«Караван».** Документалдыг фильм. 19.25— **«Беш чылга— шалыпчы күш-ажыл».** Дамчыдылга. 19.55—**«Салгалдан салгалче».** Эртем-нептеределгелиг фильм. 20.15—Телемедээлер. 20.30—Чарлалдар, реклама. 20.35—**«Капитанның шолу».** Документалдыг фильм. 20.55—23.10—А. Фредо.— **«Кадыннар болгаш гусарлар»** Тываның хөгжүм-шии театрының шиизи.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **Мультчыындызы № 1.** 10.00, 13.30 (биче залга), **«Элезин уургайларының генералдары»** 9.30, 11.25, 13.20, 15.15, 17.10, 19.05, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Кып-кызыл чечекчигеш»** 9.00, 10.25, **«Бо Васька кымга херегил»?** 11.50, **«Ринг»** 13.00, 15.00, 19.00, **«Шокарлар херээ»** 17.00, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Але, гоп!»** 10.30, **«10 дугаарлыг агент»** 12.10, **«Каттырынчыг кызыжак»** 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Узун чаштыг чараш кыс—Варвара»** 11.00, 13.00, **«Кара капитан»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: **«Сапыктыг диис»** 13.00, **«Шынчы чорук»** (2 сериязы катай) 15.00 шактарда.

ЯНВАРЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Кеземче херектериниң истелгезиниң инспектору»** 9.45, 11.30, 13.15, 15.00, 17.15, 19.00, 20.45 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Кып-кызыл чечекчигеш»** 9.10, 10.40, **«Хоозун хөмүдалдар»** 14.40, 16.25, **«Элезин уургайларының генералдары»** 12.10, 18.10, 20.35 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Ринг»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«10 дугаарлыг агент»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-51, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаанда 32-75 телефонче долгаар.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Пар. ама 2. Тираж 15.953 ЧАГЫГ 307.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—00225